ئۆمرھۆسەيىن قازىھاجىم

ما تىتەي ۋە ئانارقىز پاجىئەسى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇرېھىم ھاشىم

www.birhon.com
بىرھون بىلىم ئامبىرى
www.birhon.com www.lopnuri.com

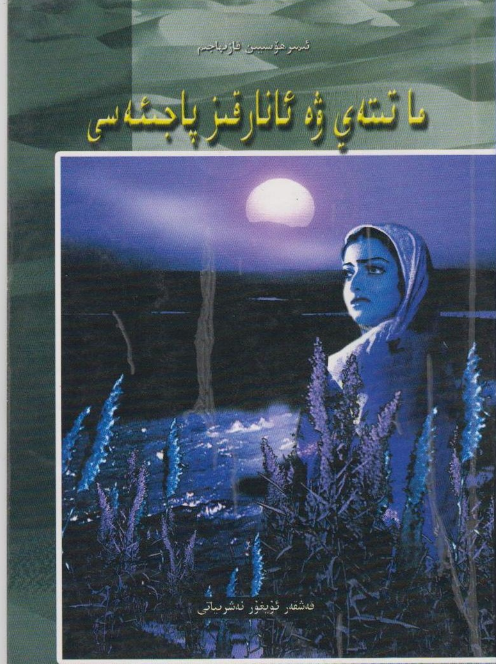

图书在版编目（CIP）数据

马提台和阿娜尔克孜的悲剧/阿布都热依木·阿西木著. —喀什：喀什维吾尔文出版社，2002.10
ISBN 7－5373－1057－2

Ⅰ. 马… Ⅱ. 阿… Ⅲ. 短篇小说－中国－当代－维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ. I247.7

中国版本图书馆 CIP 数据核字（2002）第 081257 号

喀什维吾尔文出版社出版发行
（喀什市塔吾古孜路 14 号　邮编：844000）
各地新华书店经销
喀什维吾尔文出版社编辑部排版
《喀什日报》社印刷厂印刷
787×1092 毫米 1/32 开本 2.125 印张
2002 年 10 月第 1 版　2002 年 10 月第 1 次印刷
印数：1—3270 定价：4.50 元

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن

بۇ ئەسەرنىڭ ئاپتورى ئىمىرھۇسەيىن قازىھاجىم 1900- يىل 4 - ئايدا قەشقەر شەھەر ئىچى قازانچى كوچىسىدا مەرىپەتپەرۋەر ئائىلىدە تۇغۇلغان. ئۇ، قارىيخانا ۋە مەدرىسەلەردە ئوقۇغان، ئەينى چاغدىكى كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ مەھكىمە شەرئىيدە خىزمەت قىلغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىمىرھۇسەيىن قازىھاجىم تارىخ، تەزكىرە تەتقىقاتى ۋە شېئىرىيەت ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللانغان. XI ئەسىردە ئۆتكەن ئاتاقلىق ئۇيغۇر ئالىمى، تىلشۇناس، «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق قامۇسنىڭ ئاپتورى مەھمۇد قەشقەرىنىڭ قەبرىگاھىغا ئائىت مۇھىم يازما ھۆججەت بىلەن تەمىنلەپ، زور تۆھپە قوشقان. ئۇ، 1986- يىل 9- ئاينىڭ 5- كۈنى سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى ھەج پائالىيىتى جەريانىدا كېسەللىك سەۋەبىدىن ۋاپات بولۇپ، شۇ يەرگە دەپنە قىلىنغان.

بۇ ئەسەر ئىمىرھۇسەيىن قازىھاجىمنىڭ 1954 - يىلى يېزىلغان «تارىخىي ئەسەر ۋاقىئەئى كاشغەر» ناملىق قولىيازما ئەسىرىگە قوشۇپ تۈپلەنگەن بولۇپ، 1960- يىلى قايتا يېزىلغان. ماگا بۇ ئەسەرنىڭ قولىيازمىسىنى 2000 - يىل 7 - ئايدا قەشقەر شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئورگىنىدىكى شەمشىدىن ھاجىم بەرگەن، ئۇنىڭغا ئىمىرھۇسەيىن قازىھاجىمنىڭ قىزى ھېپىزە خېنىم ھاجىم تەقدىم قىلغان ئىكەن. بۇ قولىيازمىنى نەشرگە تەييارلاش

جەريانىدا، قىسمەن مەسىلىلەرنى تۆۋەندىكىچە ھەل قىلدىم:

1) ئەسەردىكى ھىجرىيە يىلنامىسىنى مىلادىيە يىلنامىسىغا سۇندۇرۇپ ئالدىم. ئەرەبچە - پارسچە سۆزلۈكلەر، ئەينى دەۋرگە خاس سۆز - ئاتالغۇ ۋە خەنزۇچە مەنسەپ ناملىرىنىڭ ئۇيغۇرچە لۇغەت مەنىسىنى ئىشلىدىم، ياكى بەت ئاستىدا ئىزاھات بەردىم.

2) مەزكۇر ئەسەر ھەم نەسرىي، ھەم نەزمىي ئۇسلۇبتا يېزىلغان بولۇپ، بەزى نەزملەرنى ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن تۈزەتتىم. قىسمەن نەزملەرنى نەسرىي شەكىلگە ئۆزگەرتىپ، بايان ئۇسلۇبىدا ئىشلەتتىم.

3) بۇ ئەسەرنىڭ ئەسلىي نامى « زالىم ما تىتەينىڭ زۇلۇم داستانىدىن بىر ئەسلەتمە — خاتىرە» بولۇپ، ئۇنىڭدا بايان قىلىنغان مۇھىم تارىخىي ۋەقەنى چۆرىدىگەن ھالدا، ئەسەر نامىنى «ما تىتەي ۋە ئانارقىز پاجىئەسى» دەپ ئۆزگەرتتىم. ئەسەرنىڭ قورۇلمىلىرىنى «كىرىش سۆز»، «ئاخىرقى سۆز» ۋە باب - ئابزاسلارغا ئايرىپ چىقتىم. ھەرقايسى بابلارنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسەن ماۋزۇ قويۇپ، مۇۋاپىق مۇندەرىجە تۈزدۇم.

قولىيازمىدا ئۇچرىغان بەزى قىيىن مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا قەشقەر شەھىرىدىكى ئوقۇمۇشلۇق پېشقەدەم زاتلاردىن مۇھەممەت ئوسمان ھاجىم، ئابدۇۋاقى ھاجىم يېقىندىن ياردەم بەردى، ئۇلارنىڭ خالىس نىيىتىگە رەھمەت ئېيتىمەن. ئەسەرنى نەشرگە تەييارلاش جەريانىدا كۆرۈلگەن سەۋەنلىكلەرگە قارىتا، كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ تەنقىدىي تۈزىتىش بېرىشىنى سورايمەن.

2001 - يىل 11- ئاي، قەشقەر

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1

بىرىنچى باب ما فۇشىڭنىڭ قەشقەرگە تىتەي بولۇپ تەيىنلەنگەنلىكى ۋە مەنسەپكە ئولتۇرغانلىقىنىڭ بايانى 4

ئىككىنچى باب ما تىتەينىڭ ئوردا - راۋاق سالدۇرغانلىقى ۋە سوخو قەلئەسىنى بىنا قىلدۇرغانلىقىنىڭ بايانى 10

ئۈچىنچى باب يېڭىسارلىق بەگنىڭ ئانارقىزنى ئۆيىدىن ئالداپ ئېلىپ چىققانلىقى ۋە ما تىتەيگە سوۋغا قىلغانلىق نىڭ بايانى 18

تۆتىنچى باب ئانارقىزنىڭ ما تىتەي ئوردىسىدىكى كەچۈرمىشى ۋە ئۇنىڭ سۆيگىنى روزى باتۇر قەساس يولىدا قۇربان بولغانلىقىنىڭ بايانى 24

بەشىنچى باب ئانارقىزنىڭ ما تىتەي ئوردىسىدىن بىرىنچى قېتىم قاچقانلىقى ۋە تۇتۇلۇپ قېلىپ، قايتۇرۇپ كېلىنگەنلىكىنىڭ بايانى 31

ئالتىنچى باب ئانارقىزنىڭ ما تىتەي ئوردىسىدىن

ئىككىنچى قىسىم قېچىشقا ئۇرۇنۇپ جازالانغانلىقى ۋە ئانىسى سارىخاننىڭ قىزىنى ئەسلەپ، ھەسرەت چەككەنلىكىنىڭ بايانى.............. 40
يەتتىنچى باب ئانارقىزنىڭ ما تىتەي ئوردىسىدىن ئۈچىنچى قېتىم قېچىپ، ئۆزىنى دەرياغا تاشلاپ ئۆلگەنلىكى ۋە ئانىسى سارىخان قىزىنىڭ قەبرىسىدە جان ئۈزگەنلىكىنىڭ بايانى 46
ئاخىرقى سۆز 56

كىرىش سۆز

مىلادىيە 1911- يىلى سۇن جۇڭشەن جانابلىرى رەھبەرلىكىدىكى شىنخەي ئىنقىلابى غەلىبە قىلىپ، مەنچىڭ ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتى قۇرۇلغانلىقى ئېلان قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن مەملىكىتىمىزدە پادىشاھلىق تۈزۈمى ئاخىرلىشىپ، جۇمھۇرىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. ئەينى چاغدا شىنجاڭنىڭ ئۆلكە باشلىقى بولغان يۈەن داخۇا 1912 - يىل 6 - ئايدا ۋەزىپىسىدىن ئىستېپا بېرىپ، ئورنىنى ياڭ زېڭشىنغا ① بوشاتتى. ئۇ، 1914- يىلى ما فۇشىڭنى قەشقەرگە تىتەي② قىلىپ بەلگىلىدى. ما فۇشىڭنىڭ قەشقەرگە تىتەي قىلىپ تەيىنلىنىشىدىكى سەۋەبلەر بىرقانچە تۈرلۈك بولۇپ، ئاساسلىقى شۇكى، ئۇ ياڭ

---

① ياڭ زېڭشىن (1863 — 1928) نىڭ تەخەللۇسى دىڭ چىڭ ، ئەسلىي يۇرتى جياڭسۇنىڭ شاڭيۇەن (جياڭنىڭ ناھىيىسى)دىن ، كېيىن يۈننەندە چوڭ بولغان. ئۇ، 1888- يىلى ئەمەلدارلىق ئىمتىھانىدىن ئۆتۈپ تەشرىپدار بولغان، كېيىنكى يىلى ئوردا ئىمتىھانىدىن ئۆتۈپ كىچىك ئەمەلدار بولغان، 1908- يىلغىچە گەنسۇ ۋە خېجۇ (نىڭشيا) دا ئەمەلدار بولغان، 1911- يىلى ئاقسۇنىڭ ۋالىيلىقىغا تەيىنلىنىپ، شىنجاڭغا كەلگەن، 1912- يىلى شىنجاڭنىڭ ئۆلكە باشلىقى بولغان، 1928- يىل 7- ئايدا ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن.

② تىتەي — دېۋىزىيە قوماندانى دەرىجىلىك مەنسەپ نامى.

زىگشىن بىلەن يۇرتداش، ئۇنىڭدىن قالسا، ياك زېگشىنىنىڭ شىنجاڭنىڭ باش ھەربىي ـ مەمۇرىي ئەمەلدار بولۇشىغا ما فۇشىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇپ تەرەپ ـ تەرەپكە قاتراپ، جامائەت پىكرى تەييارلاپ ئاكتىپ خىزمەت قىلغان. يەنە بىر تەرەپتىن ئېيتقاندا، ياك زېگشىنىنىڭ قارىشىچە، ما فۇشىڭ ۋەزىيەتكە قىزىقمايدىغان سىياسىي كور، كونىلىققا مەھكەم ئېسىلىۋالىدىغان قالاق، بىلىمسىز ۋە نادان خاراكتېرلىك شەخسىيەتچى ئادەم ئىدى.

ئاڭلىشىمىزچە، ما فۇشىڭ يۈننەن ئۆلكىسىنىڭ خۇاپىڭ ناھىيىسىدىن بولۇپ، 1866- يىلى خۇيزۇ دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ، بالا ۋاقتىدا چامباشچىلىق ماھارىتى ئۆگىنىپ، يۈننەندە تۆۋەن دەرىجىلىك ھەربىي ئوفىتسېر بولغان، كېيىن خېنەن ئۆلكىسىنىڭ مەسلىھەتچى سانغۇنلۇقىغا تەيىنلەنگەن ۋە گۇناھ ئۆتكۈزۈپ شىنجاڭغا پالانغان. ما فۇشىڭنىڭ 1914- يىلىدىن 1924- يىلىغىچە بولغان 10 يىل جەريانىدا، قەشقەردىكى ھەر مىللەت ئەمگەكچى خەلقىغە سالغان زۇلۇملىرى توغرىسىدا ئۆز دەۋرىدىكى قەشقەر خەلقىنىڭ قەلبىدە چوڭقۇر تارىخىي خاتىرىلەر قالغان. كىشىلەر ئۇنى «يۈننەن ما تىتەي»① دەپ ئاتاشقان.

مەن بۇ ئەسەرگە كىرگۈزگەن تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ بىر قىسمىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن، بىر قىسمىنى ئاشۇ تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ ئۈستىدە تۇرغان ۋە شېك شىسەي دەۋرىدە قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىقى

① يۈننەن ما تىتەي ــ يۈننەنلىك ما تىتەي دېگەن سۆز.

بولغان، يېڭىشەھەر قىچىچىلىق مۇھەممەتبەگ دېگەن كىشى تەپسىلىي سۆزلەپ بەرگەن. ما تىتەي ئوردىسىنىڭ ئىچكى ئەھۋالى بىلەن ئانارقىزنىڭ پاجىئەسىنى ئۆز ۋاقتىدا ما تىتەي ئوردىسىدا خىزمەت قىلغان، ھازىر قەشقەر شەھىرى ئەبرىشىمكا كوچىسىدا ئولتۇرۇشلۇق كىيىم تىككۈچى كېرىم مەككە دېگەن كاسىپنىڭ سىڭلىسىدىن سۈرۈشتۈرۈپ، تەپسىلىي خاتىرە قالدۇرغان ئىدىم، بۇ ۋاقىت 1929 — 1931- يىللار ئىدى. بۇ ئەسەردە بايان قىلىنغان تارىخىي ۋەقە ۋە كەمىنە مۇئەللىپ تۈزۈپ، كىرگۈزۈلگەن نەزمىلەردە يېتەرسىزلىك ھېس قىلىنغان مەزمۇنلار بولسا، جامائەتنىڭ ئەپۇ نەزىرىدە تولۇقلاپ كېتىشىنى سورايمەن.

بىرىنچى باب   ما فۇشىڭنىڭ قەشقەرگە تىتەي بولۇپ تەيىنلەنگەنلىكى ۋە مەنسەپكە ئولتۇرغانلىقىنىڭ بايانى

1

مىلادىيە 1914- يىلى شىنجاڭنىڭ ئۆلكە باشلىقى ياڭ زېڭشىن ئۈرۈمچىدە تۇرۇۋاتقان خۇيزۇ باتالىيون باشلىقى ما فۇشىڭ ئىسىملىك كىشىنى چاقىرتىپ، ئۇنى قەشقەر ۋىلايىتىگە تىتەي قىلىپ تەيىنلىگەنلىكىنى ئۇقتۇرغان. ئاندىن ما فۇشىڭدىن كۈتىدىغان ئۈمىدى، ئۆزىنىڭ ھاكىمىيەت باشقۇرۇشتىكى بىر قاتار سىياسىي قاراشلىرىنى بايان قىلىپ، مۇشۇ بويىچە ئىش كۆرۈشنى قاتتىق جېكىلەپ، ئۇنى قەشقەرگە يولغا سالغان.

ما فۇشىڭ قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىن، چىڭسەن دارىن دېگەن كىشىدىن تىتەيلىك تامغىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، رەسمىي تىتەيلىك مەنسىپى بىلەن يېڭىشەھەردىكى ئوردىدا ئولتۇردى. ئۇ ئۆزىگە قاراشلىق ھەربىي قىسىمنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىققاندىن كېيىن، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى بارلىق سىياسىي ۋە مەمۇرىي ئەمەلدارلارنى، قەشقەردە تۇرۇشلۇق

چاررۇسىيە، ئەنگلىيە كونسۇلخانىسىنىڭ خادىملىرىنى ھەمدە مۇناسىۋەتلىك كىشىلەرنى چاقىرىپ، كاتتا زىياپەت قىلىپ كۈتۈۋالدى. ئۇ، زىياپەتتە سۆز قىلىپ، ئۆزىنىڭ ياڭ زېڭشىن تەرىپىدىن قەشقەرگە «تىتەي»لىككە بەلگىلەنگەنلىكىنى ئېلان قىلدى، ئارقىدىنلا ئۆزىنىڭ ھاكىمىيەت باشقۇرۇشتىكى سىياسىي كۆزقاراشلىرىنى بايان قىلىپ، بۇرۇنقىلار ماڭغان يولدا ماڭىدىغانلىقى، ياڭ زېڭشىننىڭ سىياسىتىنى ساداقەتمەنلىك بىلەن ئىجرا قىلىدىغانلىقى ھەققىدە كۆپ توختىلىپ ئۆتتى.

ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ما تىتەي قەشقەر شەھىرىدىكى نوپۇزلۇق ئاخۇن، ئىشان، باي، سودىگەر، سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسى باشلىقلىرىنى يېڭىشەھەردىكى ئوردىسىغا چايغا چاقىردى ۋە كاتتا زىياپەت بەردى. ما تىتەي خۇيزۇلارنىڭ ئادىتى بويىچە بېشىغا ئاق داكا سەللە يۆگەپ، ئۈچىسىغا قەدىمكى ئۇزۇن چاپوزە كەڭرى چاپان، پۇتىغا مەسە - كالاچ كىيىپ، يەنە سەككىز نەپەر مۇھاپىزەتچىگە سەللە ئوراتقۇزۇپ ۋە ئۇلارنى قوراللاندۇرۇپ، زىياپەتتىكى كىشىلەر ئالدىغا «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەپ كىرىپ كەلدى. ئۇ، قەشقەر شەھىرىدىن چىققان ئاخۇنلار بىلەن قول بېرىپ كۆرۈشتى، ئارقىدىن باي، سودىگەرلەر بىلەن كۆرۈشۈپ چىقىپ، كۆپچىلىككە قاراپ: «ئارىڭىزلاردا قارىي بولسا قۇرئان تىلاۋەت قىلسۇن» دېدى. ئاپپاق خوجا جامەسىنىڭ قارىيسى مىرزا قارىي يۇقىرى ئاۋاز بىلەن قىرائەت قىلغاندىن كېيىن، ما تىتەي ئورنىدىن تۇرۇپ ئاخۇنلاردىن دۇئا ئالدى.

— ھەربىرلىرىگە ئۆلكە باشلىقى ياڭ دارىن جياڭجۈن

جانابلىرىنىڭ سالىمىنى يەتكۈزۈش بىلەن ھەربىرلىرىنىڭ سالامەتلىكىنى سوراپ ئۆزۈمنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي،— دېدى ما تىتەي مېھمانلارغا قاراپ، — مېنىڭ ئىسمىم يۈنەن ما فۇشىڭ، ئەرەبچە ئېتىقاندا مۇھەممەت يۈنۇس، مىللىتىم خۇيزۇ، ئىسلام دىنىدىكى ھەنەپىل مەزھىبىدە، چوڭ مەسچىت خۇيزۇ ئېتىقادچىلىرىدىن بولىمەن. ئۇلۇغ ئىلتىپاتلىق ياڭ جياگجۇن دارىن جانابلىرى مېنى ھەربىر پۇقرا - خەلقنىڭ تىنچلىق ئىچىدە تۇرمۇشلىرىنىڭ پاراغەتتە ئۆتۈشى ئۈچۈن خىزمەتكە ئەۋەتتى.

ما تىتەي سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قايسى رايونىدىكى دوتەي، شەنگەنلەر مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي ئۆرپ - ئادەتلىرىگە ھۆرمەت قىلمايدىغان بولسا، ئېغىر ئالۋان - ياساق سالسا، ساڭلاردىكى ئاشلىقلارغا خىيانەت قىلىدىغان بولسا، سىلەر ئۆز ۋاقتىدا كېلىپ ماڭا ئەھۋالنى ئېيتىپ قويۇڭلار. ھەممە ئىشنى ئادالەت بىلەن سورايمەن. قىمارۋازلىق، پاھىشىۋازلىق، پارىخورلۇق، مۇشتۇمزورلۇق ئىشلارغا يول قويمايمەن؛ ئەپيۇن، نەشە چەككۈچىلەرنى قاتتىق جازالايمەن.

زىياپەت زالىدا ئولتۇرغانلار بىردەك:« ئۇلۇغ ئىلتىپاتلىق جياگجۇن دارىننىڭ ئۆمرى ئۇزاق بولسۇن، دۆلەت - ھۆرمىتى زىيادە بولسۇن، ئۆزلىرىنىڭمۇ ئۆمرى ئۇزاق، ئىقباللىرى يۇقىرى بولسۇن» دەپ توۋلىشىپ، مۇبارەكلەش تەنتەنىسى باشلىنىپ كەتتى.

ما تىتەي سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ يەنە شۇنداق دېدى:

— مەن ئۈچ خىل ئىشنى قىلماقچىمەن. بىرىنچى،

مەسچىت ياسايمەن. ئىككىنچى، كۆۋرۈك سالىمەن. ئۈچىنچى، چۆل - باياۋان، بىنەم يەرلەرگە دەرەخ تىكىپ، پۇقرالارغا ئاسان بولۇش ئۈچۈن تۈگمەن - سوقىلارنى قۇرۇپ چىقىمەن.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان يۇقىرى ئەمەللىك ئالۋان - ياساق چاچقۇچىلارنىڭ گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ: «بىزلەر ھەممىمىز ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئۇلۇغ دانا ھەرىكەتلىرىگە پۈتۈن كۈچىمىز بىلەن ياردەمدە بولىمىز» دەپ ۋەدە قىلىشتى.

سۆز تۈگىگەندىن كېيىن كەگرى داستىخان سېلىنىپ، قۇيماق بىلەن چاي قويۇلۇپ، ھەر خىل يېمەكلىك بىلەن زىياپەت بېرىلدى. زىياپەت ئاخىرىدا ئاخۇنۇملارغا بىر قىشتىن قارىچاي، بايلارغا بىر كىيىملىكتىن ماسكا تاۋار رەخت قويۇلدى.

زىياپەت ئاخىرلاشقاندا، ما تىتەي: «مەن بۇ ھەپتە ئاپپاق خوجا مازىرى بىلەن ھېيتگاھ جامەسىنى كۆرۈپ چىقىمەن» دېدى. بۇ سۆزنى ئاڭلىغان قەشقەردىكى كاتتا باي — ئۆمەرباي دەرھال ئىنكاس قايتۇرۇپ: « مېنىڭ ئۆيۈم ئاپپاق خوجامغا بارىدىغان يول ئۈستىدە. شۇڭا، جانابلىرىغا مالال كەلمىسە، ئۆيۈمگە قەدەم تەشرىپ قىلىپ ئۆتسىلە، كۆپ خۇرسەن بولار ئىدىم» دەپ ما تىتەينى ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن زىياپەت ئاخىرلىشىپ مېھمانلار تۇزاپ چىقتى.

مېھمانلار يىگىشەھەردىن يانغۇچە ئۆزئارا: « ما تىتەي ناھايىتى ياخشى مەنسەپدار ئىكەن. قەشقەر ۋىلايىتىگە مۇشۇنداق ئەمەلدارنىڭ كېلىشى ناھايىتى ياخشى ئىش بولدى» دېيىشىپ، خۇشال ھالدا قەشقەر شەھىرىگە قايتىپ كىرىشتى.

2

يېڭىشەھەر تىتەي ئۇردىسىدىكى زىياپەتتىن قايتقان قەشقەر شەھىرىدىكى يۇقىرى قاتلام ھەر ساھە كىشىلىرى ما تىتەينىڭ قەشقەر شەھىرىگە كىرىشىنى كۈتۈپ تۇرغان بولدى. ئارىدا بەش كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ما تىتەينىڭ ئاپپاق خوجا مازىرىغا كېلىش خەۋىرى ئاڭلاندى. بارلىق باي، سودىگەرلەر، ئاخۇنلار ئۆمەربايىنىڭ چايخانىسىغا يىغىلىپ مەسلىھەتلىشىپ، ما تىتەينى قارشى ئېلىش ئۈچۈن، قىزىل دەرياسىنىڭ بويىدىكى «سەككىز تاش» دېگەن يەرگە كېلىپ، ما تىتەينىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇردى. بىرھازادىن كېيىن، ما تىتەي نۇرغۇن ھەربىي قوغدىغۇچىلىرىنىڭ ھىمايىسىدە كاناي چېلىپ، جاراڭ-جۇرۇڭ ئاۋاز بىلەن سېرىق ماكازا تاۋار چاپان كىيگەن ھالدا تەيفۇنجا ① مەپىدە ئولتۇرۇپ يېتىپ كەلدى. باي، ئاخۇنلار ما تىتەينىڭ ئالدىغا بېرىپ سالام قىلىپ، ھۆرمەت بىلدۈرگەن ھالدا، بىرلىكتە قەشقەر شەھىرىگە كىرىپ، ھېيتگاھ جامەسى ئالدىدا توختىدى.

ما تىتەي باشلىق بارلىق كىشىلەر ھېيتگاھ جامەسىگە كىرىپ ئىككى رەكەت ناماز ئوقۇپ بولغاندا، ما تىتەي ئۆمەربايدىن: «بۇ جامەنى كىم ياسىغان؟» دەپ سورىدى. ئۆمەرباي ھېيتگاھ جامەسىنىڭ بىرقانچە قېتىملىق ياسىلىش تارىخىنى سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن، ما تىتەي: «بۇ جامەنىڭ ياسىلىشىدىن ناھايىتى خۇشال بولدۇم. مەن يېڭىشەھەردىمۇ چوڭ

① تەيفۇنجا — بىخەتەر قومۇش مەپە.

جامەدىن بىرنى ياسىتىمەن» دېگەندە، ئەتراپىدا تۇرغان باي-ئاخۇنلار ما تىتەينىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، «بىزمۇ ياردەم قىلىمىز» دەپ ۋەدە بېرىشكەن بولدى.

ما تىتەي ھېيتگاھ جامەسىدىن يېنىپ ئاپپاق خوجا مازىرىغا راۋان بولدى. ئاپپاق خوجا مازىرىغا بارغاندا، مازار قارىغۇچىسىغا ئىشىكنى ئاچقۇزۇپ، مازار ئىچىدىكى قەبرىلەرنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن، مازار شەيخلىرى بىلەن مازاردىكى تىلەمچىلەرگە 50 سەر داچەننى ئۈلەشتۈرۈپ بېرىپ قايتتى.

ما تىتەي ئاپپاق خوجا مازىرىدىن قايتىپ، يول ئۈستىدە ئۆمەر باينىڭ نەزەرباغدىكى تۈمەن دەريا بويىغا سېلىنغان باغ ھويلىسىغا كېلىپ چۈشتى. ما تىتەي ئۆمەربايىنىڭ باغ ھويلا گۈلزارلىقىنى كۆرۈپ، ھەيرانلىق ئىچىدە ھۇزۇرلانغاچ گۈلزارلىقنى ئايلىنىپ چىقتى. ئۆمەرباي باشلىق قەشقەر شەھىرىدىكى بارلىق بايلار، ئاخۇنلار ما تىتەينىڭ شەنىگە كاتتا زىياپەت ئۇيۇشتۇردى. ما تىتەي كېتەر ۋاقتىدا ئۆمەرباي 15 پارچە چوڭ قىزىل گۈللۈك خوتەن گىلىمى، 100 جۈپ بېيجىڭ خەيۋەن چىنىسى قاتارلىق ئېسىل بۇيۇملارنى ما تىتەيگە سوۋغا قىلدى.

ئىككىنچى باب ما تىتەينىڭ ئوردا - راۋاق سالدۇرغانلىقى ۋە سوخو قەلئەسىنى بىنا قىلدۇرغانلىقىنىڭ بايانى

1

ما تىتەي بارلىق مەمۇرىي ئورگانلارنىڭ ھوقۇقىنى ئۆز قولىغا ئېلىپ، بۇ ئورۇنلارغا ئۆزىگە سادىق، ئىشەنچلىك ئادەملەرنى بەلگىلەپ، بۇرۇنقى ئەمەلدارلارنى ئورنىدىن ئېلىپ تاشلىدى. قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەربىر ئورۇنغا يېڭىدىن ئەمەلدار تەيىنلىدى. بۇلار بەگ، يۈزبېشى①، پاششاپ②، چەكادە③ قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىدى. مەسلەن، شاپى موللا، فەن لۇڭگەن، لۇ شىجاڭ، نۇجىيا، ما پىلاڭ، ھاۋاخان بەگ... قاتارلىقلار. ئۇلار ئالدى بىلەن يېڭىشەھەر ئەتراپىدىكى خۇيزۇ دېھقانلارنىڭ مال - مۈلكىنى «دارىنغا لازىم» دەپ تارتىپ ئالدى. بۇندىن باشقا، دېھقان - چارۋىچىلارغا ئالۋان - ياساق قويدى، بېرەلمىگەنلەرنى ئۇرۇپ قامىدى. ئېغىر ئالۋان - ياساق

① يۈزبېشى — بەگدىن تۆۋەن ئەمەل.
② پاششاپ — ئامانلىق ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئەمەلدار.
③ چەكادە — ئامانلىق - تازىلىق خادىمى.

دەستىدىن نۇرغۇنلىغان كەمبەغەللەر ئۆي - ماكانىنى تاشلاپ، ياقا يۇرتلارغا قېچىپ كەتتى. بەزى قېرى، مېيىپ كىشىلەرنىڭ ئالۋان - سېلىقىغا بەرگۇدەك ھېچ نەرسىسى قالمىغاچقا، نارەسىدە قىز - ئوغۇللىرىنى ھىندىستانلىق جازانىخورلارغا سېتىپ، ئالۋان - سېلىقنى تۆلەشكە مەجبۇر بولدى. بۇ كىشىلەرنىڭ بالىلىرىنى سېتىۋالغانلاردىن قەشقەر كونىشەھەر بورا خىلتاي① رايونىدا بىرقانچە ھىندى جازانىخور بولۇپ، بۇلار سوپى باي ھىندى، باي موللا ھىندى، پارس باي، چەندان باي، جەندىرالى باي ھىندى دېگەنلەردىن ئىبارەت. 70 ياشقا كىرگەن باي موللا ھىندى بورا خىلتاي رايونىنىڭ چارەك كەنتىدىكى كەمبەغەل دېھقان سالمان دېگەن كىشىنىڭ سۇلتانخان ئىسىملىك 12 ياشلىق قىزىنى 25 سەر كۈمۈش تەڭگىگە سېتىۋالغان بولۇپ، بۇ نارەسىدە قىزنى ئۆزىگە خوتۇن قىلىپ بىرقانچە پەرزەنت كۆرگەندىن كېيىن، ئۇنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن. سۇلتانخاندىن تۇغۇلغان دەۋلان، مۇتىرام ئىسىملىك بالىلىرىنى ئېلىپ ھىندىستانغا چىقىپ كەتكەن. ئاشۇ ھىندىلار ئېلىپ كەتكەن بالىلارنىڭ ئەۋلادلىرى ھازىرمۇ بار.

ما تىتەينىڭ ئەمەلدارلىرى خەلققە سالغان ئالۋان - ياساق ھېسابىغا يېتىپ كەتتى. ما تىتەينىڭ قول ئاستىدىكى ھەربىر چېرىك باشلىقى بەش - ئالتىدىن قىز - ئاياللارنى نىكاھىغا كىرگۈزۈپ خوتۇن قىلىش بىلەن ئۇلارنى خارلاپ، قىمار، نەشە، ئەپيۇن چېكىشتەك يامان ئادەتلەرگە ئۆگەتتى، كېچىلىرى پۇقرالارنىڭ ئۆيلىرىگە ئوغرىلىقچە چۇشۇشكە مەجبۇرلىدى.

① بورا خىلتاي — ھازىرقى بۇلاقسۇ يېزىسى.

مەسىلەن، ما تىتەينىڭ چېرىكلىرىدىن 50 چېرىكنىڭ باشلىقى بولۇۋالغان نامەت شىجاڭ سەككىز ئايالنى يۇقىرىقىدەك ناشايان ئىشلارغا سالغان. ئۇنىڭ روزىۋانەك، ھەمرا بارماق دېگەن خوتۇنلىرى بىرقانچە ئوغرىلار بىلەن بىرلىشىپ ئەسكى ئىشلارنى قىلغان. ما تىتەينىڭ قول ئاستىدىكى بارلىق چېرىك ۋە كۆۋەندەيلەر① پۇقرالارنى ئۆزى خالىغانچە ئۇرۇپ - سوققان. قىمارۋازلىق، پاھىشىۋازلىق، ئەپيۇنكەشلىك، پارىخورلۇق، ئوغرىلىق قاتارلىق ناشايان ئىشلار ئەۋجىگە چىققان. ئۆز ۋاقتىدا بۇ ھەقتە تۆۋەندىكىچە نەزم توقۇلغان:

چېرىك يېتىلەپ يۈرگەن بەش- ئالتىدىن ياڭگاڭزە ②،
نان دېسە سۆرۈپ قوغلاپ ئۆلگۈچە ئۇرۇپ گاڭزە ③،
سوغۇقتا توڭۇپ ئۆلگەن جوڭان بالا باڭگازە ④،
شوپاڭدا ئىچىپ ياتقان كۆبرۈسى بىلە لاڭگازە ⑤،
ھەر كۈندە چېكەر ئەپيۇن خوتۇنى بىلە بەش باڭزە ⑥.

2

بۇ خىلدىكى ھايات ئەندىزىسىدىن خاتىرجەم بولغان ما

① كۆۋەندەي — نازارەتچى.
② ياڭگاڭزە — خوتۇن.
③ گاڭزە — جازا قورالى.
④ باڭگازە — پەتەك، كىچىك ئايال.
⑤ كۆبرۈسى بىلە لاڭگازە — ھاراقنى توڭگى بىلەن كۆتۈرۈپ ئىچىپ، يۆلىنىپ ئولتۇرۇش.
⑥ بەش باڭزە — چېكىشكە تەييارلانغان بەش پىلتە ئەپيۇن.

تىتەي ئۈرۈمچىدىكى ئوغلى ما جىۋونى قەشقەرگە يۆتكەپ كېلىپ، 1918— 1919- يىللىرى ئىچىدە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىچكى تىنچلىق ساقلاش ئىدارىسىنىڭ ئەمەلدارلىقىغا نىتەي① قىلىپ بەلگىلىدى. ما تىتەي يەنە ئۆز قىزى داشۇجيانى يۇقىرى مەمۇرىي مەنسەپكە بەلگىلىدى.

ما تىتەي ھېچقانداق ئەمەلدارغا ئەمەلىي ھوقۇق بەرمەي، ۋىلايەت، ناھىيە ھەم يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ھوقۇقىنىمۇ ئۆز قولىغا مەركەزلەشتۈرۈۋالدى. ئىقتىسادىي ئەھۋالى بىرقەدەر ياخشى بولغان دېھقان، تىجارەتچى، چارۋىچى، ئاخۇنۇم ۋە ئىشانلارغا 100 — 200 يامبۇ ② غىچە پۇلنى مەجبۇرىي بېرىشنى بۇيرۇپ، بۇ پۇللارنى يىغىۋالدى. پۇل بېرەلمىگەن ياكى ئارقىغا سوزغان كىشىلەرنى قامىدى. مەسىلەن، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكى بارىن يېزىسىنىڭ موللىسى ئەمەت ئاخۇن خەلپىتىمنى قاماپ، 100 يامبۇ، 5000 سەر كۈمۈش تەڭگە ئالغاندىن تاشقىرى، ما تىتەينىڭ قىزى داشۇجيا 1000 سەر كۈمۈش، 20 يامبۇ ئېلىپ، ئاندىن قاماقتىن چىقاردى. بۇ خىلدىكى ئەھۋاللار كۆپ بولغان ئىدى.

بۇ ئىشلاردىن سىرت، ماتىتەي ئۆزىگە تەۋە ناھايىتى كاتتا، ھەشەمەتلىك ئوردا - سارايى سالدۇرۇشقا پەرمان ئېلان قىلغان. ئۇ، يېڭىشەھەرگە ئوردا - سارايى سالدۇرۇش ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى بارلىق ھۈنەرۋەن - كاسىپلارنى يىغىپ، ئوردىغا كېرەكلىك ياغاچ - تاشلارنى خەلققە سېلىق قىلىپ

① نىتەي — بىرىگادا قوماندانى دەرىجىلىك ئەمەل.
② بىر يامبۇ — 50 سەر كۈمۈشكە تەڭ.

چېچىپ، ئۇردا سېلىشقا كىرىشكەن. ئۇردا غايەت زور ۋە كاتتا بولۇپ، ئۇردا ئىچىگە راۋاق ياسىتىپ چىققان. بۇ ئۇردىغا تىتەي يامۇلىدىن كەلگۈچە 1500 مېتىر ئارىلىقتا كۆۋرۈكلۈك يول ياساپ شەھەر ئۈستىدىن ئۆتكۈزگەن. بۇ ئاسما كۆۋرۈككە غايەت زور تۈۋرۈكلەرنى ئىشلەتكەن. كۆۋرۈكلۈك يولدا ما تىتەي ئۇردىسىدىن يامۇلغا، يامۇلدىن ئۇردىغا قايتقۇچە تۆت چاقلىق ئۇرۇس ھارۋىسىغا چىقىپ كەلگەن ۋە كەتكەن. بۇ ئۇردىغا «لۇ»① دەپ نام بەرگەن. ئۇردا ئىچىدە ئالىي دەرىجىلىك يەتتە ئۆي بولۇپ، ھەممىسى ھەشەمەتلىك ياسالغان.

ما تىتەي 500 تۈگمەن ياساتقۇزغان، تۈگمەن تاشلىرىنى نەچچە مىڭ ئادەم تاغدىن توشۇپ ئېلىپ كەلگەن. تۈگمەن ياساش چىقىمىنى خەلقتىن ئالغان. نامرات خەلق ما تىتەينىڭ ھاشار - سېلىقلىرىغا تۇتۇلۇپ، ئىشلەش جەريانىدا مۇنداق قوشاقلارنى توقۇغان:

ئىشلە، باللار ئىشلە، جانىڭ بارىچە ئىشلە،
ئىشلەپ ئاشنى بىز تاپساق، داشۇجيا خېنىم چىشلە.

يىللار بويى ئىشلەيمىز سوقا بىلەن تۈگمەنگە،
بىرئاز ئارام ئالساق بىز، ئۇرىدۇ چېرىك - بەگگە②.

كېچىلەردە يول يۇردۇق، قار - يامغۇر، شىۋىرغاندا،
ئانام كۆرۈپ يىغلايدۇ پۇتلىرىم قاپارغاندا.

① لۇ — قەيتۇر، راۋاق.
② بەگگە — ئەپيۇنكەش چېرىك.

تۈگمەن تېپىشى كۆتۈرۈپ،ھاردۇق يەتسە چوڭ سايدا①،
ھامان ئۇرغىنى ئۇرغان پۇت - قولۇمغا بازغاندا②.

بۇرنۇم قانىدى دوستلار خا ياغاچ كۆتۈرگەنچە،
ھەيدەپ ئۇرار كۇۋەندەي قوۋۇرغام كۆكەرگۈنچە.

يىغلاپ يالۋۇرۇپ تۇرساق «ئۇششۇق - مۇتتەھەم» دەيدۇ،
رەھمە ئەتكىلى ھېچكىم يوق، بېگىم پارىنى يەيدۇ.

ئىشلە، باللار ئىشلە، يىغلىغان بىكار ئىكەن،
ئانىسى تۇغۇپ قويسا، تىتەيگە چاكار ئىكەن.

3

ما تىتەي ئۆزىنىڭ نام - شۆھرىتىنى تېخىمۇ كۆتۈرۈش ئۈچۈن، قەلئەلىك شەھەر سېلىش نىيىتىگە كەلدى. بۇ شەھەرگە زۇلۇم بىلەن ئۇل سېلىش، ئادەم قېنى بىلەن لاي ئېتىش، ئادەم جەسىتى بىلەن سېپىل قوپۇرۇشتەك دەھشەتلىك ئىش ئىدى. ما تىتەي قەلئەلىك شەھەرنى سېلىشقا قارار قىلىپ، شەھەر سېلىش ئۈچۈن مۇۋاپىق كېلىدىغان يەر ئىزدەتتى. ئۇ، چاپارمەنلىرىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن تازغۇن جاڭگىلىنىڭ جەنۇبىدىكى پاقلىق دېگەن كەڭرى جاڭگالنى كۆرۈپ كەلدى. ما تىتەي قەلئەلىك شەھەر سېلىش ھەققى

① چوڭ ساي — يېڭىسارنىڭ غەربىدىكى چوڭ ساي.
② بازغان — كالتەك.

-دىكى بۇيرۇقنى ئۆز كاتىپىغا يازدۇرۇپ پەرمان ئېلان قىلدى. قەلئەلىك شەھەرنىڭ سېپىل قۇرۇلۇشىغا، جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە ھەر كۈنى 60 مىڭ كىشى قاتناشتى. سېپىل قۇرۇلۇشىغا ئىشلەش جەريانىدا، كېسەللىك ۋە ئاچلىق تۈپەيلى بىرقانچە يۈز كىشى ئۆلۈپ كەتتى.

قەلئەلىك شەھەر قۇرۇلۇشىغا ئالۋان - سېلىق سېلىش جەريانىدا ما تىتەينىڭ ئەڭ يېقىن ئادىمى شاپى موللا باتۇك يېزىسىدىن 500 چارەكلىك يەر - زېمىن ئالدى، باغ - ھويلا ياساتتى. فەن لۈگگەنمۇ بۇ جەرياندا بېيىپ كەتتى. ما تىتەي سوخو قەلئەسىنىڭ سېپىللىرىنى بىر ئايدا پۈتكۈزۈپ، سېپىل ئىچىگە بىرقانچە رەت ئىمارەتلەرنى سالدۇرۇپ، قەلئە ئىچى - سىرتىغا بىرقانچە يۈزمىڭ تۈپ مېۋىلىك ۋە مېۋىسىز دەرەخ تىككۈزدى. بۇنىڭغا «تىتەي پاشا بېغى» دەپ نام بەردى.

ما تىتەي سوخو قەلئەسىنى پۈتكۈزۈپ بولغاندىن كېيىن، «سوخو قەلئەسىنىڭ پۈتكەنلىكىنى مۇبارەكلەش» دېگەن نام ئاستىدا، پۈتكۈل قەشقەر ۋىلايىتىدىكى پۇقرا ۋە يەرلىك ئەمەلدارلارغا سېلىق چاچتى. بۇ سېلىقنى چېچىش ھارپىسىدا ما تىتەينىڭ باللىرى، فەن لۈگگەن، شاپى موللا، ھاكىم مىراقبەگ، يۈزبېشىلار جامائەتچىلىك ئىچىدە: «سوخو قەلئەسىنىڭ پۈتكەنلىكىنى مۇبارەكلەش لازىم» دېگەن سۆزنى تارقاتتى. ھەرقايسى ناھىيىلەرنىڭ ھاكىم، مىرابېگ، يۈزبېشى، قازى، ئەلەملىرى ھەرىكەتكە كېلىپ، ھەركىم ئۆز ئەھۋالىغا يارىشا سوۋغا تەييارلاپ، ما تىتەينىڭ ئالدىغا ئەكېلىپ قويدى. بۇ سوۋغىلار ئىچىدە تىللا، يامبۇ، زىلچا - گىلەم، تاۋار - دۇردۇن، زەرباب، تەتىللا، كەمچەت؛ تۆگە، ئات، قېچىر،

ئېشەك، ئۆكۈز، سېغىنلىق ئىنەك، چوڭ قوي؛ تاغ ھايۋانلىرىدىن بۇغا، مارال، شىر، يولۋاس، ئېيىق، كېيىك؛ قۇشلاردىن قارا قۇش، لاچىن، قارچىغا، بۇلبۇل، شاتۇتى قاتارلىقلار بار ئىدى. بۇ سوۋغىلارنى قىسمەن يۈزبېشىلار، بەگلەر خۇشامەت يۈزىسىدىن، بەزىلىرى قورقۇنچ يۈزىسىدىن، قىسمەنلىرى مەنسىپىنىڭ تېخىمۇ ئۆستۈرۈلۈش تەمەسىدە بەردى. ئالتە ئاي ئىچىدە كېلىپ بولغان بۇ سوۋغىلارنىڭ ھەممىسى كەڭ كەمبەغەللەرگە چاچقان سېلىقتىن يىغىلغان ئىقتىسادقا كەلگەن ئىدى. ما تىتەي بۇ سوۋغىلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ تولىمۇ خۇشال بولدى.

ئۈچىنچى باب يېڭسارلىق بەگنىڭ ئانارقىزنى ئۆيىدىن ئالداپ ئېلىپ چىققانلىقى ۋە ما تىتەيگە سوۋغا قىلغانلىقىنىڭ بايانى

1

ما تىتەي ياش قىزلارنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ئۆز غالچىلىرى ئارقىلىق: «تىتەي پاشانىڭ ئوردىسىغا بىرقانچە كېنىزەك لازىم. شۇنىڭ ئۈچۈن، تىتەي پاشاغا يارىغۇدەك ساھىبجامال قىزلارنى ئېلىپ كېلىپ، تىتەي پاشاغا تۆھپە قىلىپ خىزمەت كۆرسىتىش كېرەك» دېگەن گەپنى تارقاتتى. بۇ رەزىل تەشۋىقاتتىن خەۋەردار بولغان ئاۋام خەلق ئەندىشە ئىچىدە غەمگە پاتتى. بەزىلەر قىزلىرىنى ئېلىپ ھەر تەرەپكە قېچىشقا باشلىدى. قىسمەن ۋىجدانسىز يۇرت باشلىقلىرى ما تىتەيگە ياخشى كۆرۈنۈش ۋە ئۆز ئەمىلىنىڭ تېخىمۇ ئۆستۈرۈلۈشىنى ئويلاپ، تەرەپ - تەرەپكە قاتراپ، كىملەرنىڭ چىرايلىق، ساھىبجامال قىزى بارلىقىنى سۈرۈشتە قىلىشقا باشلىدى.

قەشقەر ۋىلايىتىگە قاراشلىق يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ مەلۇم رايونىدا ئولتۇرۇشلۇق ئانارقىز ئىسىملىك بىر يېتىم بالا بار

ئىدى. ئۇنىڭ دادىسى بەختىۋاي ئىككى يىل بۇرۇن ما تىتەينىڭ خانىئېرىق دەرياسىغا ياساتقان تۇگمەنلىرىگە تاش كەلتۈرۈش سېلىقىغا ھەيدىلىپ، « ئېتىم چاغرى » ① نىڭ تېغىدا تۇگمەن تېشى قومارغىچىلىك، تاغ گۆمۈرۈلۈپ چۈشۈپ ۋاپات بولغان ۋە شۇ ئورۇنغا دەپنە قىلىنغان. ئۇنىڭ ئايالى سارىخان يېتىم قالغان ئانارقىزنى بېقىپ چوڭ قىلغان. ئانارقىز بەكمۇ ساھىبجامال،قارا قاشلىق، قارا چاچلىق، چولپان كۆزلۈك، بوي قەدرى نازىنىن، سۆزى چۈچۈك، ئەقىللىق،ئۆزى يېقىملىق، ئىشچان، ھوشيار بولغاچقا، يۇرتتىكى نۇرغۇن يىگىتلەرنىڭ كۆزى چۈشكەن ئىدى. ئانارقىز ئۆز يۇرتىدىكى ئۆزى بىلەن تەڭدېمەتلىك روزى باتۇر ئىسىملىك ئەمگەكچان، زېرەك يىگىت بىلەن مۇھەببەتلەشكەن بولۇپ، توي قىلىشقا سەككىز كۈن قالغان ئىدى. ئانارقىز 17 ياشتا بولۇپ، كېچە - كۈندۈز تۇل ئانىسى سارىخاندىن ئايرىلمايدىغان بالا ئىدى. بۇ ئىككى ئاجىزە بىر - بىرى بىلەن مۇڭدىشىپ، بىر - بىرىگە تويماي، غۇربەتچىلىك بىلىنمەي ھايات كەچۈرۈپ كېتىپ باراتتى.

ئانارقىز گۈزەلدۇر جامالىدە نۇر،
ھايالىق، ۋاپادار، ساداقەت زوھۇر ②.

ئانىسىغا مۇشفىق ئانارقىز ئەجەب،
خۇي - خۇلقى، ئەخلاقى تامامى ئەدەپ.

① ئېتىم چاغرى — يېڭىسارنىڭ ئۇچا يېزا تەۋەسىدىكى كەنت بولۇپ، شۇ كەنتنىڭ غەربىدىكى تاغدىن تۇگمەن تېشى چىقىدۇ.

② زوھۇر — قوزغىلىپ چىققۇچى.

يۈزى قىپقىزىل ئەتىرگۈلىدۇر پورەك،
چىچەن، كۆڭلى نازۇك، ئاجايىپ زىرەك.

بويى تال چىۋىقتۇر يېشىل نوتىدەك،
چىشى ئۈنچىدۇر، لېۋى شاتۇتىدەك.

ئوماق يۈز، خۇمار كۆز، قارا قاشلىرى،
يېيىلغان مۇرىسىگە ئۇزۇن چاچلىرى.

بېشى چىلگىگە ئوخشاش، كېلىشكەن بۇرۇن،
قىلار ئىشنى ئويلاپ، سۆزىدۇر ئورۇن.

قولىدۇر مىسالى يىپەكتىن سىلىق،
بېلى بىر سىقىمچە، تېنىدۇر بېلىق.

ئەگەر كۈلسە خۇش خۇلقىدىن نازلىنىپ،
ئۇنى كۆرسە كىم بولار مۇھەببەتكە غەرق.

2

بۇ رايوندىكى بەگ ئۆز كۆڭلىدە «ئانارقىزنى ما تىتەيگە تۆھپە قىلسام، بۇ تۆھپەم بەدىلىگە مېنىڭ مەنسىپىم تېخىمۇ يۇقىرى بولۇشى تۇرغان گەپ» دەپ ئويلاپ، خوتۇنى بىلەن مەسلىھەت قىلىشىپ، قىزى ئارقىلىق ئانارقىزنى ئۆيىدىن ئالداپ ئەكېلىش قاپقىنىنى قۇرۇپ چىقتى. بەگنىڭ ئايالى

قىزىغا: «قىزىم، ئىچىڭ پۇشۇپ زېرىكىپ قالدىڭ، باغدا مېۋىلەرمۇ پىشىپ كەتتى. سەن ئانارقىزنى چاقىرىپ كېلىپ، باغدا بىرلىكتە كۆكۈل ئېچىڭلار، مەن مانتا ئېتىپ تۇراي» دېگەن ھىيلە گەپ بىلەن قىزىنى يولغا سالدى. بەگ ئاقتۇ① بازىرىدىن ئۈچ جىڭ گۆش كەلتۈردى. بەگنىڭ قىزى سارىخاننىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئانارقىزغا: «جۇرۇڭ، بىزنىڭ ئۆيگە بېرىپ باغدىكى مېۋىلەرنى يەپ، ئويناپ كېلىڭ. ئانام ئۆز ئاغزى بىلەن سىزنى باشلاپ كېلىشنى ئېيتتى» دەپ، ئانارقىزنى باشلاپ كەلدى. ئانارقىز بەگنىڭ ئۆيىگە كىرگەندە، بەگنىڭ خوتۇنى دەرھال خۇش تەبەسسۇم بىلەن:

— ۋاي بالام ئانارقىز، كېلىڭ قىزىم، تازا ياخشى ۋاقتىدا كېلىپسىز. مېنىڭ قىزىم زېرىكىپ، بىرگە ئوينايدىغان كىشى بولمىغاچقا، سىزنى چاقىرتىپ كەلگەن ئىدىم. سىلەر باغدا سەيلە قىلغاچ ئويناپ تۇرۇڭلار، مەن سىلىگە غىزا قىلىپ بېرەي، — دەپ مانتا ئېتىشكە قوپۇپ، ناماز شامدىن ئۆتكەندە مانتىنى پىشۇرۇپ داستىخانغا قويدى. تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن ئانارقىز: «كەچ بولۇپ كەتتى، ئانام ئەنسىرىمىسۇن، مەن كېتەي» دەپ ئورنىدىن قوپتى. ھىيلىگەر بەگنىڭ خوتۇنى: « خاتىرجەم بولۇڭ، بىز سىلەرنىڭ ئۆيگە كىشى ئەۋەتتۇق، سىلىنى قىزىم بىلەن قونۇپ قالدۇ، خاتىرجەم بولسۇن دەپ» دېگەن ياغلىما گەپلەر بىلەن ئۇنى قوندۇرۇپ قالدى. يېرىم كېچە بولغاندا، بەگ ئۆيىدىكى يىللىقچىغا ھارۋىنى قوشتۇرۇپ، ئانارقىز بىلەن قىزىنى ئويغىتىپ

① ئاقتۇ 1955- يىلىغىچە يېڭىسار ناھىيىسىگە قاراشلىق بولۇپ، ھازىر قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىغا تەۋە ناھىيە.

هارۋىغا چىقىشنى بۇيرۇدى. ئانارقىز: « بۇ كېچىدە قەيەرگە بارىمىز؟» دەپ ھەيران قالدى. بەگ مۇغەمبەرلىك بىلەن: « بىز-نىڭ تۇغقانلار ئىچىدە توي بولىتى، قىزىم بىلەن ئىككىمىزلارنى شۇ يەرگە ئاپىرىپ ئوينىتىپ كېلىمەن» دېدى. ئانارقىز: «مېنىڭ كىيىمىم مۇشۇنداق تۇرسا، قانداق بارىمەن، ئۆيگە بېرىپ كىيىم يەڭگۈشلەپ كېلەي» دېگەندە، بەگنىڭ خوتۇنى: « غەم قىلمىسىلا بالام، قىزىمنىڭ كىيىملىرى كۆپ» دەپ، ئانارقىزغا ئۆز قىزىنىڭ ئېسىل كىيىملىرىنى كىيدۈرۈپ قويدى. ئانارقىز: « بۇ كېچىدە ماڭغۇچە، تاڭ ئاتقاندا بارساق بولمامدۇ» دېگەندە، بەگ: « ھازىر ھاۋا ياخشى، ئەتە ماڭساق بەك ئىس-سىققا قالىمىز» دەپ جاۋاب بەردى.

بەگ ئۆز قىزى بىلەن ئانارقىزنى هارۋىدا ئولتۇرغۇزۇپ، سوخو يولىغا راۋان بولدى. ئۇلار شۇ ماڭغىنىچە يوپۇرغا دەرياسىنىڭ بويىدىكى «يېڭىئېرىق ئاغزى» دېگەن يەردە ئولتۇرۇشلۇق بىر كاززاپ دوستىنىڭ ئۆيىگە چۈشتى . بەگ بۇ دوستىغا پىچىرلاپ بىرنېمىلەرنى دېدى. بەگنىڭ دوستى بۇلارنى مېھمان قىلغان بولدى. ئانارقىز بىر مۇدھىش ۋەقەنىڭ ئۆز بېشىدا سادىر بولىدىغانلىقىدىن گۇمان قىلىپ قارىسا، تويدىن ھېچقانداق ئەسەر يوق. ئۇ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ: «مەن كېتەي، ئانام ئەنسىرەپ قالمىسۇن» دەپ، ئۆينىڭ دەرۋازىسى تېشىغا چىقىۋالدى. بەگ شۇملۇق ئىشلىتىپ: «سىز كەتسىڭىز بولىدۇ، مېنىڭ قىزىم 3 — 4 كۈن بۇ دوستۇمنىڭ تويىدا ئويناپ كەتسۇن، مەن سىزنى ئۆيىڭىزگە ئاپىرىپ قوياي» دەپ، يول بىلمەيدىغان ئانارقىزنى هارۋىدا ئولتۇرغۇزۇپ، سوخو قەلئەسىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى.

بەگ ئالدى بىلەن ئانار قىزنى شاپى موللىغا كۆرسەتتى. شاپى موللا ئانارقىزنىڭ ھۆسن - جامالى، قەددى - قامىتىگە قاراپ ھەيران قالدى - دە، بەگ بىلەن ئانارقىزنى دەرھال ما-تىتەيىنىڭ قېشىغا باشلاپ كىردى. يېڭىسار بېگى ما تىتەيگە سالام قىلغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن ئۆزىنى تونۇشتۇردى، ئاندىن ئانارقىزنى كۆرسىتىپ: «جانابىي پاشا ئالىيلىرى، ئۆزلىرى ماقۇل بولسىلا، بۇ قىزنى ئۆزلىرىگە تەقدىم قىلدىم» دەپ قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇردى. ما تىتەي ئانارقىزنى كۆرۈپ ناھايىتى خۇشال بولۇپ، يېڭىسار بېگىگە قوشۇمچە ئۆز يۇرتىنىڭ پاششاپلىق ئەملىنى ئاتا قىلدى.

تۆتىنچى باب ئانارقىزنىڭ ما تىتەي ئوردىسىدىكى كەچۈرمىشى ۋە ئۇنىڭ سۆيگىنى روزى باتۇر قىساس يولىدا قۇربان بولغانلىقىنىڭ بايانى

1

ما تىتەي ئوردىسىغا كىرىپ قالغان ئانارقىز ئوردا ھاياتىدا قانداق ئىشلارنىڭ يۈز بېرىدىغانلىقى ھەققىدە قورقۇنچلۇق گۇمان - ئەندىشىلىرىنى مەيۇسلەنگەن ھالدا ئويلاپ، چوڭقۇر ئازاب بىلەن ھەسرەت چېكىشكە باشلىدى. يەنە ئانىسى سارىخاننىڭ سەرسان - سەرگەردان بولۇپ، ئۆزىنى ئىزدەۋاتقانلىقى؛ ئۆزىنىڭ مۇھەببەت سۆيگۈسى بولغان روزى باتۇر ئانارقىزنىڭ غايىب بولغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ، مۇھەببەت ئوتىدا قانداق ئازابلىق كۈنلەرنى ئۆتكۈزۈۋاتقانلىقىنى بىرمۇبىر كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزۈپ، ھەسرەتلىك كۆز ياشلىرىنى تۆكتى.

ما تىتەي كەچ كىرىش بىلەن ئۆز ياتىقىغا ئانارقىزنى چاقىرتىپ كەلتۈرگەندىن كېيىن، ئانارقىزنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ، ئۇنىڭ ھۆسن - جامالى تولىمۇ گۈزەل ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ نەپسى تاقىلدىدى. ئۇ، ئانارقىزنىڭ تېنىنى سىلىغان بولۇپ ئۆزىگە تارتىپ، شالداما كالپۇكىنى ئانارقىزنىڭ يۈزىگە

مايىل قىلدى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ئانارقىزنىڭ ۋۇجۇدىغا تىترەك ئولىشىپ، زار - زار يىغلىدى. ئانارقىزنىڭ پاك جىسمى بۇ بەتبەخت تەرەپكە مايىل بولماي، يورۇق دۇنيا كۆزىگە قاراڭغۇ كۆرۈنۈپ، يېتىمچىلىكىنىڭ، جۇدالىقىنىڭ دەرد - پىراقىدا: « بۇ ئازابقا قالغۇچە خۇمدانغا تاشلىنىپ ئوتتا كۆيۈپ ئۆلسەم رازى ئىدىم. ئاھ ، دەردىم!» دەپ يىغلاپ كەتتى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ما تىتەي « ئانارقىز بۈگۈن كەلدى، مېنىڭ شارائىتىم بىلەن 2 — 3 كۈن تونۇشسۇن» دەپ ئويلاپ، شۇ كۈنى كېچىسى ئۆز نەپسىنى باشقا خوتۇنلىرى بىلەن قاندۇرغان بولدى.

ما تىتەينىڭ قىياپىتى تولۇم چاشقاندەك سەت، كۆزلىرى جۈۋالدۇرۇز تۆشۈكىدەك ئىدى.

قىرى، پاسكىنا، كۆكيۆتەل، سەت، رەزىل،
تۈگمەس يامانلىق قىلىپ نەچچە يىل.

يۈزىدە قېنى يوق بوغۇملۇق چايان،
ئىچىدە زەھىرى كۆپ، بېشى تاز يىلان.

ئېگەكلىرى ئۇنىڭ يۈزىدىن ئېگىز،
بۇ تازنىڭ كۆزى يا چېكىت، يا بىگىز.

سېسىق ياغدا پىشقان مونەك باشلىرى،
كى بىر يەردە تۇرغان كۆزى، قاشلىرى.

بېشى يالتىراقتەك قىلۇر قار ياغار،
تۇلۇم گەردىنىدە يىرىك تۈكمۇ بار.

تاماق يېسە ماكماك ئاقىدۇ شالى،
ماغزاپقا تولىدۇ چاشكا، پىيالى.

پاناق بۇرنىدىن پوتلا، زەرداپ ئاقار،
كۆزىدىن داۋاملىق چاپاقلار چىقار.

چىشى يوق بۇنىڭ ئېيىق ئاغزىدەك،
قاپاق، مەگزى ئۇششۇق قاپاق لازىدەك.

ئەگەر ماڭسا مايمۇن سۆپەت دوڭغىيار،
قاچان ماڭسا مەلئۇن سۇرەت قىڭغىيار.

هاياتى بۇنىڭكى داۋاملىق هاراق،
هاراق ئىچمىسە كۆزىدىن يوقىلار قاراق.

2

ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ما تىتەي ئوردىدا خىزمەت قىلىۋاتقان دەڭسەيچى① ئايالغا: «بۈگۈن ئانارقىزنى يوتقانغا هازىرلاش ئۈچۈن تەييارگەرلىك قىلىشقا سەن مەسئۇل» دېدى. دەڭسەيچى ئايال ماقۇللۇقىنى بىلدۈرۈپ، تىتەي يېنىدىن چىقتى. ئۇ دەرهال ئانارقىزنى يۇيۇندۇرۇپ ـ تازىلاپ، بەدىنىگە خۇش پۇراق ئەتىر چېچىپ، يېڭى كىيىم كىيدۈرۈپ تەييار-

① دەڭسەيچى ــــ ما تىتەينىڭ ئوردىسىدىكى ئايال خىزمەتكار.

لىدى. بۇ خىل هالەتنى كۆرگەن ئانارقىز ئۆزى ئۈچۈن چوڭ بالا ـ قازانىڭ يۈزلەنگەنلىكىنى، بۇ زۇلمەتلىك كېچىنى ئويلاپ، بارلىق ئەزالىرىغا تىترەك ئولىشىپ، هېچ ئىلاجىنى قىلالماي هەسرەت ئىچىدە قالدى.

كەچ سائەت يەتتىلەردە ما تىتەينىڭ شۇم نەپسى تاقىلداپ، كۆپ هاراق ئىچىپ مەست هالىتىدە ياتاق ئۆيىگە كىرىپ، دەڭسەيچى ئايالغا ئانارقىزنى كەلتۈرۈشنى بۇيرۇدى. دەڭسەيچى ئايال ئالدىراپ ـ تەمتىرەپ ئانارقىزنى يېتىلەپ تىتەي قېشىغا كەلتۈردى. ئانارقىزنىڭ كۆزىدىن ئوت يېنىپ، ئۆزىنى بىلەلمەي هالى خاراپ، هەرىكەتلىرى سۇسلىشىپ، قورققىنىدىن تىنىق چىقىرىشقا قادىر بولالماي قالدى. قېرى تىتەي دەڭسەيچى ئايالغا ئىشارەت قىلىپ، ئانارقىزنىڭ كىيىملىرىنى سالدۇرۇشقا بۇيرۇدى. ئانارقىز بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ نارازىلىق بىلدۈرۈپ، قۇتۇلۇشنىڭ يولىنى تاپالمىغان هالەتتە پەرىشان بولدى. دەڭسەيچى ئايال ئانارقىزنى قېرى تىتەيگە قوشۇپ، ئۆينىڭ مىلەگزىسى تېشىدا ئۇخلىماي ئولتۇردى. بۇ، تىتەي ئوردىسىنىڭ ئادىتى ئىدى. مەسىلەن، كېچىدە تىتەي بىر ئايال بىلەن بىرگە ياتقاندا، ئىككى نەپەر دەڭسەيچى ئايال مىلەگزە تېشىدا ئۇخلىماي ئولتۇراتتى. ما تىتەي هاراق مەستلىكى بىلەن ئانارقىزنى مۇباششىرەتكە① يۈز كەلتۈرۈپ، بىچارە ئانارقىزنىڭ نازۇك تېنىنى مەجرۇھ قىلدى.

شۇنىڭدىن كېيىن، بىچارە ئانارقىز ئەلەم ـ هەسرەت ئىچىدە كېسەل بولۇپ قالغان بولسىمۇ، ما تىتەي هەر كېچە

① مۇباششىرەت ــــ ئەيش ـ ئىشرەت.

شۇم نەپسىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن، بۇ خىل ئىپلاس ھەرىكىتىنى داۋاملاشتۇردى. بىچارە ئانارقىز ئۆلۈمگە رازى بولۇپ، بۇ ۋەھشىي چىلبۆرىگە يېقىن يولاشقا ئۇنىماي، ئۆز دەردى بىلەن كېسەل بولۇپ يېتىپ قالدى. ئانارقىزنىڭ كېچىلىك ئىسيانىدىن غەزەپلەنگەن ما تىتەي ئانارقىزنى يالىڭاچلاپ، ئىككى تىللىق ئىنچىكە سىم قامچا بىلەن ئۇرۇپ، نازۇك بەدىنىنى قانغا بويىدى. ئانارقىزنىڭ پاجىئەلىك ئەھۋالىغا ھەمدەم بولغۇدەك ھېچ كىشى چىقمىدى.

3

ئانارقىز ئۆيدىن چىقىپ كېتىپ ئەتىسى سارىخان ئانا قىزىنىڭ كەلمەيۋاتقانلىقىدىن ئەنسىرەپ، بەگنىڭ ئۆيى ئالدىغا كېلىپ دەرۋازىنى قاقتى. بەگ خوتۇنى دەرۋازىنى ئاچتى. سارىخان: «ئۆزلىرىنىڭ قىزى مېنىڭ قىزىمنى بۇ ئۆيگە ئېلىپ كەتكەن. شۇڭا، قىزىمنىڭ دېرىكىنى ئالاي دەپ كەلدىم» دېدى. بەگنىڭ خوتۇنى سارىخانغا قاراپ: «قىزلىرى ئاخشام بۇ ئۆيدىن ئۇزاپ چىقىپ كەتكەن» دەپ جاۋاب بەردى. بىچارە سارىخان بۇ مۇدھىش جاۋابنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ، پۇت - قوللىرىدا جان يوق، نەگە بېرىشىنى بىلەلمەي، ئۆز يېزىسىنى ئايلىنىپ: «كۆز نۇرۇم ئانارقىز قايدىسەن؟» دەپ توۋلاپ، يىغلاپ سەرسان بولدى.

ئانارقىزنى ما تىتەيگە تۆھپە قىلغان يېگىسار بېگى قوش ئەمەللىك بولۇپ، خۇشال ھالدا ئۆيىگە قايتىپ كېلىپ، بۇ ئەھۋاللارنى خوتۇنىغا مەلۇم قىلىپ كۆڭلىنى تىندۇرغان بولدى.

ئۇ، ئەتىسى يۇرتقا ئۆزىنىڭ قوشۇمچە پاشاپلىق مەنسىپىنى ئېلان قىلدى. بۇ قارا يۈرەك بەگ تېخىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ، ئالۋان - سېلىقنى بىرگە ئون قىلىپ خەلقتىن يىغدى ھەم ئۆز تەۋەسىدىكى ئوغرىلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، خەلقنىڭ مال - مۈلكىنى ئوغرىلىتىپ ئۆزىنىڭ قىلىۋالدى. خەلق بۇ مۇناپىق بەگدىن بىزار بولۇپ، نېمە قىلىشنى بىلمەي قېلىشتى.

ئانارقىزنىڭ مۇھەببەت ئوتىدا كۆيۈپ سەرسان بولغان روزى باتۇر «ئانارقىزنىڭ يىتىپ كېتىشىگە مۇشۇ مۇناپىق بەگ سەۋەبچى بولۇشى مۇمكىن، بۇ بەگ ناھايىتى زومىگەر بولۇپ كەتتى. خەلقنىڭ مال - مۈلكىنى بۇلاپ - تالىدى. شۇڭا، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتەي» دېگەن قارارغا كەلدى. ئۇ، مەلۇم بىر كېچىسى بەگنىڭ ئۆگزىسى ئارقىلىق ئۆيىگە چۈشۈپ، كارۋات ئۈستىدە ياتقان ئادەمنى كالتەك بىلەن ئۇرۇۋاتقاندا، يان ئۆيدىكى باشقا كىشىلەر تۇيۇپ قېلىپ، روزى باتۇرنى تۇتۇپ باغلىدى. روزى باتۇر كالتەك بىلەن ئۇرغان ئادەم مۇناپىق بەگ بولماستىن، بەلكى ئۇنىڭ ئوغلى ئىكەن. ئەسلىدە بەگ باشقا ئۆيدە ياتقان بولۇپ، روزى باتۇرنىڭ ئۆلتۈرۈۋېتىشىدىن ساقلىنىپ قالغان ئىدى.

ئەتىسى بەگنىڭ غالچىلىرى روزى باتۇرنى تىتەي يامۇلىغا ئېلىپ كېلىپ سولاتقۇزدى. روزى باتۇر « ئىسىت! بۇ مۇناپىق بەگ نېمىشقا مەن كىرگەن ئۆيدە يوق بولغىيتتى. بولغان بولسا ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتسەم، ئاندىن مېنىڭ دەردىم ۋە خەلقنىڭ دەردى چىقار ئىدى» دەپ ئويلىدى. بەگنىڭ باللىرى روزى باتۇر ئۈستىدىن تىتەي يامۇلىغا ئەرز سۇنۇپ: «بىزنىڭ قېرىندىشىمىزنى ئۆلتۈرۈۋەتتى» دەپ شىكايەت قىلدى. تىتەي

يامۇلى بۇ ئەرزنى قوبۇل قىلىپ، روزى باتۇرنى «ئادەم ئۆلتۈرگەن قاتىل» دەپ ھۆكۈم قىلىپ، جازا مەيدانىغا ئېلىپ چىقىپ، مىلتىق بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ تاشلىدى. شۇنداق قىلىپ، روزى باتۇر قىساس يولىدا ئۆزىنى قۇربان قىلدى.

بەشىنچى باب ئانارقىزنىڭ ما تىتەي ئوردىسىدىن بىرىنچى قېتىم قاچقانلىقى ۋە تۇتۇلۇپ قېلىپ، قايتۇرۇپ كېلىنگەنلىكىنىڭ بايانى

1

ما تىتەيىنىڭ 40 خوتۇنى بار ئىدى. بۇ 40 خوتۇنغا مەسئۇل بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى جېدەل - ماجىرالارنى سۈلھى - سالا بىلەن بىر تەرەپ قىلىپ ئەپلەشتۈرۈپ قويىدىغان ۋە ما تىتەيىنىڭ بالىلىرىغا پەند - نەسىھەت قىلىپ تۇرىدىغان ئايالىنىڭ ئىسمى لەيلىخان ھاجى ئىدى. ئۇنىڭ دادىسى خۇيزۇ، ئانىسى ئۇيغۇر ئىدى.

ئاڭلىشىمىزچە، لەيلىخان ھاجىنىڭ دادىسى ما تىتەي بىلەن بىر جەمەت بولۇپ، خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ چاڭشا شەھەر ئەتراپىدىكى جىياسەن ناھىيىسىدىن ئىدى. ئۇ كىشى تېۋىپلىق كەسپى بىلەن XIX ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا شىنجاڭغا چىقىپ، ئاۋۋال قەشقەر شەھىرىدە تۇرغان، كېيىنرەك يېڭىشەھەرگە چىقىپ ئورۇنلىشىپ قالغان. ئۇنىڭ ئايالى زۇمۇرە خېنىم قەشقەر شەھەر ئىچى يۇمىلاقشەھەر كۆلبېشى مەھەللىسىدىن بولۇپ، تۇنجى قىزى لەلە خېنىمنى كىچىكىدىن

تارتىپ ياخشى تەربىيىلەپ قۇرئان ساۋاتىنى چىقارغان. ئۇنى ئۆي ئىشلىرىغا پىششۇرغاندىن باشقا، تۈرلۈك ئىجتىمائىي مەسىلىلەردە ھەق - ناھەقنى كۆزىتىش ۋە تەھلىل قىلىشقا يېتەكلىگەن. ئۇ قىز رەسىدە بولغاندا، سابىرھاجىم باجگىر دېگەن كىشىگە كىچىك خوتۇنلۇققا بەرگەن. سابىر ھاجىم باجگىرنىڭ ئۆيى قەشقەر شەھەر ئىچى ئېگىز ئېرىق مەھەللىسىدە ئىدى. ئۇنىڭ چوڭ خوتۇنىدىن ئالانۇر خېنىم، نەبىجان ئىسىملىك ئىككى پەرزەنتى بولغان؛ لەلە خېنىمدىن تۇرسۇن خېنىم، تۇ خېنىم، تۇنىسا خېنىم ئىسىملىك ئۈچ پەرزەنت تۇغۇلغان. تۇرسۇن خېنىم رەسىدە بولغاندا، ئىسھاقجان دېگەن كىشىگە ياتلىق بولۇپ، نۇرىمان خېنىم، ئەسقەرجان ۋە ئەختەرجان دېگەن ئۈچ پەرزەنت كۆرگەن①.

ما تىتەي قەشقەرگە كەلگەن يىلى لەلە خېنىم 33 ياشتىن ئاشقان بولۇپ، مەھەللىدە ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلار ئارىسىدا زور شۆھرەت تېپىپ «گۇناھدىن پاك، دىيانەتلىك ئايال» دېگەن مەنىدە «لەيلىخان ھاجى» دەپ ئاتالغان②. ما تىتەي جەمەت سۈرۈشتۈرۈپ، لەيلىخان ھاجىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئۇنى سوخودىكى ئوردا خىزمىتىگە تەكلىپ قىلغان. شۇنىڭ بىلەن لەيلىخان ھاجى بەزى - بەزى پەيتۇنغا ئولتۇرۇپ،

① ئەسقەرجان ۋە ئەختەرجان دېگەن ئىككى ئوغۇل ھازىر ھايات بولۇپ، لەيلىخان ھاجىغا مۇناسىۋەتلىك بەزى ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلىدى.

② لەيلىخان ھاجى 1881- يىلى تۇغۇلۇپ، 1955- يىلى 74 يېشىدا پارالىچ(لەقۋا) كېسەللىكى بىلەن يۇملاقشەھەر كۆلبېشى مەھەللىسىدىكى ئۆيىدە ۋاپات بولغان. ئۇ، ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەرگە ئاكتىپ ئاۋاز قوشقان، نۇرغۇن تارىخىي مەسىلىلەرنى ئېنىقلاشتا، ھۆكۈمەت خىزمىتىگە يېقىندىن ياردەملەشكەن.

سوخودىكى ما تىتەينىڭ ئوردىسىغا چىقىپ، ئۇ يەردە بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ، يۈز بەرگەن مەسىلىلەرنى مۇۋاپىق ۋە كەسكىن بىر تەرەپ قىلغان. ئۇ سېمىز، ئوتتۇرا بوي، پېشانىسىدە بىر تال مەڭ بار، چىرايلىق، ئاق كۆڭۈل ۋە ئىنسانپەرۋەر ئايال ئىدى. يېقىنقى يىللار مابەينىدە ئۇ، ما تىتەينىڭ بۇزۇق ئەخلاقىدىن بىزار بولۇپ يۈرەتتى. ئانارقىز كەلگەندىن كېيىن، نىكاھ ئاخشىمى ئۇنىڭ يېنىدا بولدى ۋە ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپتى. لېكىن، ئۇنىڭغا يېقىنلاشسا، ما تىتەينىڭ كۆرۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى، كۆڭلىدە ئانارقىزغا چوڭقۇر ھېسداشلىق قىلاتتى.

لەيلىخان ھاجى بىر كۈنى پۇرسەت تېپىپ ئانارقىزنىڭ ھۇجرىسىغا كىردى - دە، ئۇنىڭ ھال - ئەھۋالىنى سورىدى، ئانارقىز لەيلىخان ھاجىدىن ۋاپانىڭ ھىدى كېلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ، يىغلاپ تۇرۇپ ئۆز دەردىنى تۆكتى.

ۋاي ئانارقىز كېچە - كۈندۈز غەم بىلەن ئاۋارىكەن،
روھىي زەربە، تەن خاراب، باشىدا مىڭ دىشۋارىكەن.

سارغىيىپ گۈل يۈزلىرى، قەلبى ئۇنىڭ يۈز پارىكەن،
مېھرىبان ئاناسىنى ياد ئېتىپ بىچارىكەن.

لەيلىخان ھاجىغا يىغلاپ دەرد تۆكۈپ ھەم يالۋۇرۇپ،
دېدى ئۇ: «جانىم ئانا غۇربەتتە مەن ياتتىم غېرىب.

بۇ مېنىڭ مۇشكۇللىرىمنى قىل ئاسان، سەن يول تېپىپ،
بۇ دوزاختىن قۇتقۇزۇپ قويغىن، كېتەي تېزراق قېچىپ».

رەھىم قىلدى لەيلىخان ھاجى مۇڭگكى ھالىغا،
سارغىيىپ سولغان قىزىلگۈلدەك ھۆسن - جامالىغا.

دەل جاۋاب بەرمەك ئۈچۈن قىزنىڭ تىلەك-سوئالىغا،
ئويلىنىپ كەلتۈردى بىر پۇرسەتنى ئۇ خىيالىغا.

لەيلىخان ھاجى ئانارقىزنىڭ دەردلىك، ئوتلۇق يىغىسىغا بىتاقەت بولۇپ، رەھىم - شەپقەت ھېسسىياتى قوزغىلىپ، ئانارقىزنى قاچۇرۇۋېتىشنى قارار قىلدى. ئەگەردە ئانارقىز ما تىتەي ئوردىسىدىن سالامەت قېچىپ قۇتۇلسا: «ئۇلۇغ تىتەي، ئۆزلىرىگە خوتۇن كەم ئەمەس...» دېگەنگە ئوخشاش تىتەينىڭ كۆڭلىنى ئانارخاندىن سوۋۇتىدىغان سۆزلەرنى قىلاي، دەپ پىلان تۈزدى. ئۇ، «تىتەينىڭ ئانارقىزدىن كۆڭلى سوۋۇپ، ئانارقىزنى ئىزدىمىسە ئەجەب ئەمەس» دېگەن خىيال بىلەن كۆڭلىنى توختىتىپ، كەچقۇرۇنلۇقى ما تىتەينىڭ مىخازە خېنىم دېگەن خوتۇنىنى دەگسەيچى ئايااللار ئارقىلىق راسا يۇيۇپ - تاراپ، ئەتىر چاچتۇرۇپ، تىتەي بىلەن بىرگە بولۇشقا تىتەينىڭ ھۇجرىسىغا كىرگۈزدى.

شۇ كۈنى يېرىم كېچە بولغاندا، لەيلىخان ھاجى ئانارقىزنى ما تىتەينىڭ زۇلۇم ئوردىسىدىن قاچۇرۇۋەتتى. بىچارە ئانارقىز شۇ قاچقىنىچە قايسى تەرەپكە مېڭىشنى بىلمەي، يىقىلىپ - قوپۇپ بىرھازا ماڭغاندىن كېيىن، سوخونىڭ شىمال تەرىپىدىكى دەرەخ كۆرۈنگەن تەرەپنى كۆردى - دە، شۇ تامان قېچىپ تۈغچى يولىغا كىردى. ئانارقىز قېچىپ كېتىۋېتىپ غېرىب ئانىسى سارىخاننى ياد قىلىپ ئەسلىدى ۋە ئانىسى بىلەن كۆرۈشۈشنى،

ئانىسىنىڭ قۇچىقىغا ئۆزىنى تاشلاپ ئەلەم - ھەسرەتلىرىنى تۆكۈشنى ئويلىدى. شۇ مېڭىشى بىلەن ناماز بامدات ۋاقتىدا چۆلنىڭ بىر تەرىپىگە چىقىپ، قەيەرگە بېرىشنى بىلەلمەي بىرھازا تۇرغان ھالەتتە، جاڭگالنىڭ بىر تەرىپىدىكى جىگدىلىك-نىڭ ئىچىدىن تۈتۈن چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، شۇ تەرەپكە قاراپ ماڭدى. يېقىن كېلىپ قارىسا، يالغۇز ئۆينىڭ مورىسىدىن چىقىۋاتقان تۈتۈن ئىكەن. ئانارقىز ئىككىلەنگەن ھالدا ئاستا قەدەم بىلەن ئۆينىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ، ئىشىكنىڭ يوچۇقىدىن ئۆي ئىچىگە سەپسېلىپ قارىسا، ئۆيدە بىر بوۋاي بىلەن بىر مومايىنىڭ ئولتۇرغانلىقىنى كۆردى. ئۇ، ئۆيگە كىرىپ بوۋاي بىلەن مومايغا سالام بەردى. بوۋاي بىلەن موماي: «كېلىڭ بالام» دەپ ئوچاق ئالدىدىن ئورۇن بوشىتىپ ئانارقىزنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئانارقىز بوۋاي بىلەن مومايىنىڭ قولىدىكى سايمان ئارقىلىق قوي يۇڭىدىن يىپ چىقىرىپ، قۇ ① توقۇۋاتقانلىقىنى كۆردى.

بۇ ئەر - خوتۇن چارۋا بېقىش بىلەن ھايات كەچۈرۈۋاتقان كەمبەغەل چارۋىچىلار بولۇپ، بوۋاينىڭ ئىسمى غازىۋاي، ئايالىنىڭ ئىسمى شەرىخان ئىدى. ئانارقىز ئوچاق ئالدىدا ئولتۇرغاندىن كېيىن، موماي ھال - ئەھۋال سوراپ مېھرىبانلىق كۆرسەتتى ۋە دەرھال چاي قاينىتىپ، داستىخان سېلىپ تائام بەردى. ئانارقىزنىڭ سۇنۇق كۆڭلى بىرئاز ئېچىلىپ، بىچارىلىق بىلەن چولپان كۆزلىرىدىن باھار يامغۇرىدەك ياش ئاققۇزۇپ، بېشىدىن ئۆتكۈزگەن كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ بەردى. ئۆزى-

① قۇ — ئىشتانباغ.

ـنىڭ يېگىساردىن ئىككەنلىكى، غېرىب ئانىسى سارىخاندىن خەۋەر ئالالمىغانلىقىنى ئېيتتى. بۇ ئەھۋاللارنى ئاڭلىغان غازىۋاي بىلەن شەرىخانلارنىڭ كۆڭلى بۇزۇلۇپ يىغلىشىپ كەتتى. غازىۋاي ئانارقىزغا تەسەللى بېرىپ: «مەن سىزنى ئۆيۈمدە ساقلاپ قالاي، جاھان تىنجىغاندىن كېيىن، ئۆيىڭىزگە ئاپىرىپ قوياي» دەپ ئۆيىدە ئېلىپ قالدى.

2

ما تىتەي شۇ كېچىسى خوتۇنى مىخازە خېنىم بىلەن بىرگە بولۇپ، ئەتىسى كۈن يورۇغاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ غاڭزىسىنى شورىغان ھالدا دەگسەيچى ئاياللاردىن ئانارقىزنى سورىدى. دەگسەيچى ئاياللار: « ئانارقىز پەنجىرىلىك كاڭدا ① ئۇخلاپ قالدى» دەپ جاۋاب بېرىشتى. ما تىتەي دەرھال ئانارقىزنى يېنىغا كەلتۈرۈشنى بۇيرۇدى. دەگسەيچى ئاياللار پەنجىرىلىك كاڭغا يۈگۈرۈپ، ئۆيگە كىرسە ئانارقىز يوق، پەقەت ئۇنىڭ دوپپىسى چۈشۈپ قالغان ئىكەن. «ئانارقىز خالا- جايدا بولسا كېرەك» دەپ چىقىپ قارىسا، ئۇ يەردىمۇ يوق بولۇپ چىقتى. دەگسەيچى ئاياللارنىڭ رەڭگىرويى ئۆچۈپ، ھاياتلىرىدىن ئۈمىدىنى ئۈزگەن ھالدا قېرى تىتەي قېشىغا كىرىپ ئەھۋالنى بايان قىلىپ، ئانارقىزنىڭ يوقلۇقىنى ئېيتتى.

① پەنجىرىلىك كاڭ — ئايرىم كىچىك ياتاق بولۇپ، تىتەي بىلەن بىرگە يېتىپ چىققان ئاياللار مەخسۇس ئارام ئالىدىغان جاي.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان تىتەي پۇتىنى يەرگە ئۇرۇپ نۇجىيانى① چاقىرتىپ: «بۇ ئىككى دەگسەيچى ئايالنىڭ پۇتىغا جۇلۇزە ② سېلىپ قاتتىق ئۇرۇپ، ئىشكەل بىلەن كىشەنلەپ سولاقخانا قازى ئۆيىگە قامايسەن» دەپ ھۆكۈم قىلدى. ئارقىدىن ئۇ لەيلىخان ھاجىنى چاقىرتىپ، ئانارقىزنىڭ يوقالغانلىق ئەھۋالىنى سۈرۈشتە قىلغاندا، لەيلىخان ھاجى:«ئىلتىپاتلىق تىتەي دارىن، ئانارقىز بولسا ئۆزلىرىدەك ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك پاشانىڭ قەدرىنى بىلمەيدۇ. چۈنكى، ئۇ تۆۋەن ئائىلىدىن چىققان ئىشلەمچى بىر ئاددىي قىز. بولمىسا، بۇ خىلدىكى ئەقىلسىزلىقنى قىلماس ئىدى. ئانارقىز ئۆزىنىڭ بەخت - تەلىيىگە ئۆزى نۇقسان يەتكۈزۈپ، بۇرۇنقى گادايلىق تۇرمۇش بىلەن ئۆتۈشنى خالاپتۇ. شۇڭا، ئانارقىز قەيەرگە بارسا، مەيلى بارسۇن. ئانارقىزنى ئىزدەش ئۆزلىرىنىڭ سۈپەتلىرىگە لايىق كەلمەيدۇ. بۇنىڭدىن باشقا بىرقانچە ساھىبجامال قىزلار ئۆزلىرىگە نېسىپ بولماي تۇرىدىغۇ؟ » دېدى. ئۇ، مۇشۇ سۆز بىلەن تىتەينىڭ رايىنى ياندۇرغان بولسىمۇ، قارا دىلى ئانارقىزغا زىيادە مايىل بولغان ما تىتەي كۆڭلىدە «ئانارقىز مېنى خالىمىدى. بۇ ئىش مەن ئۈچۈن نومۇس» دېگەن مۇددىئا بىلەن لەيلىخان ھاجىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالماي، فەن لۇگەن بىلەن چىڭ كۆۋەندەينى چاقىرتىپ، بولغان ۋەقەنى بايان قىلىپ، ئانارقىزنى ئۈچ كۈن ئىچىدە تېپىپ كېلىش ئۈچۈن قاتتىق بۇيرۇق چۈشۈردى ۋە:

① نوجىيا — تىتەي يېنىدىكى ئىش باشقۇرغۇچى.

② جۇلۇزە — تاقاق.

«تېپىشمىساڭ بېشىڭنى ئالىمەن» دەپ تەھدىت يۈرگۈزدى.

فەن لۈگگەن بىلەن چىڭ كۆۋەندەي ئۈردىدىكى نۇرغۇن چېرىك ۋە يايى①، بەنتۇر②، شياڭيۇ③، خانتۇر④ لارنى ئەگەشتۈرۈپ، ئانارقىزنى جىددىي ئىزدەشكە ئاتلاندى. بۇ خىل قاتتىق ئىزدەش جەريانىدا، سوخو ئەتراپىدىكى يېزىلار بىلەن يېڭىشەھەر ۋە يېڭىسار ناھىيىلىرى تەۋەسى يېزىمۇيېزا ئاختۇرۇلۇپ، بىرقانچىلىغان بىگۇناھ كىشىلەر گۇمان بىلەن تۇتۇلۇپ، ئۇرۇپ قاماپ قويۇلدى. ئۇلار كەسكىن، دەھشەتلىك ئىزدەش بىلەن ئاخىرى بىچارە ناتىۋان ئانارقىزنى تۇغچى جاڭگىلىدىكى ئۆيدىن تېپىپ، غازىۋاي بىلەن ئانارقىزنى زەنجىر بىلەن ماتاپ ئات ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ، ما تىتەينىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىشتى.

تىتەي بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ قاتتىق غەزەپلىنىپ پۇتىنى يەرگە ئۇرۇپ، دەرھال: «غازىۋاينىڭ قولىنى كەس!» دەپ ھۆكۈم قىلدى. غازىۋاي بىچارە پەرياد چېكىپ يىغلاپ تۇرۇپ: «تىتەي پاشايىم، مەن بولسام غېرىب قۇلۇڭمەن، گۇناھىمنى تىلەيمەن» دەپ تىتەينىڭ ئالدىدا يېتىۋالدى. ما تىتەينىڭ چاپارمەنلىرى: «ھۆكۈم بىر» دەپ، بىچارە غازىۋاينى سۆرەپ ئېلىپ چىقىپ، سوخو دەرۋازىسىنىڭ تېشىدا قولىنى بېغىشىدىن كېسىپ، سوخو دەرۋازىسىغا ئېسىپ قويدى. بىچارە غازىۋاي قولىنىڭ كېسىلىشى بىلەن ھوشىدىن كېتىپ،

① يايى — يامۇلنىڭ يۇقۇر - يېتىم ئىشلىرىنى ئىشلەيدىغان دورغا.
② بەنتۇر — 10 – 15 دورغىنىڭ باشلىقى.
③ شياڭيۇ — رايون باشلىقى.
④ خانتۇر — باجگىر.

بىرقانچە ۋاقىتتىن كېيىن جاراھەت تۈپەيلى ۋاپات بولدى. ئېرىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن شەرىبخانمۇ ۋاپات بولدى.

ما تىتەينىڭ غالچىلىرى ئانارقىزنى سولاقخانىغا كىرگۈزۈپ، نازۇك بەدىنىنى يالىڭاچلاپ، ئىككى تىللىق ئىنچىكە سىم قامچا بىلەن قاتتىق ئۇرۇپ، نازارەت ئاستىغا ئالدى. بىرقانچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ما تىتەي ئانارخاننى ئۆز ھۇجرىسىغا كەلتۈرۈپ، يەنە زورلۇق قىلىپ بىرگە بولدى. ئانارقىز ئېغىر تاياق زەربىسى بىلەن ھەسرەتلىك يۈرگەن بۇ كۈنلەردە، ئۇنىڭ گۈلدەك چىرايى سارغىيىپ، تولا يىغلاپ يۈزلىرى يېرىلىپ كەتتى. ما تىتەي ھەر كۈنى ئانارقىزنى زورلاۋەرگەنلىكتىن، بۇ بىچارە ئاخىرى ئۆلۈۋالماقچى بولدى.

بۇ قەپەس ئىچرە ئانارقىز زەپمۇ بولدى خار - زار،
يىغلىدى قان - ياش بىلەن نازۇك بەدەن، كۆزى خۇمار.

كەتتى ئاھ، ھەسرەت بىلەن قىزنىڭ ئەجەب ئۆمرى باھار،
ئاخىرى بىچارە قىز ئۆلمەكنى قىلدى ئىختىيار.

ئالتىنچى باب ئانارقىزنىڭ ما تىتەي ئوردىسىدىن ئىككىنچى قېتىم قېچىشقا ئۇرۇنۇپ جازالانغانلىقى ۋە ئانىسى سارىخاننىڭ قىزىنى ئەسلەپ، ھەسرەت چەككەنلىكىنىڭ بايانى

1

ئانارقىزنىڭ گۈل يۈزلىرى سارغىيىپ، ھەسرەت ـ نادامەتتە نېمە قىلارىنى بىلەلمەي، ۋىجدان ئازابى ئىچىدە تەن سالامەتلىكى ناچارلىشىپ كېتىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، لەيلىخان ھاجى ئۇنىڭ يېنىغا كىرىپ ھال ـ ئەھۋالىنى سوراپ، غەملىك كۆڭلىگە تەسەللى بېرىپ، ئۇنى يەنە قاچۇرۇۋېتىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئانارقىز لەيلىخان ھاجىغا كۆپ مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈپ كۆز يېشى قىلدى.

ئارىدا بەش كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ما تىتەيگە زۇكام تېگىپ تېنى ساقسىز بولۇپ قالدى. تېۋىپلار ما تىتەينىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ كۆرۈپ: «جانابىي ئالىيلىرى، بىر ھەپتە خوتۇندىن يىراق بولغانلىرى ياخشىدەك تۇرىدۇ، بۇ بىزنىڭ مەسلىھەتىمىز» دېيىشتى. ما تىتەي تېۋىپلارنىڭ مەسلىھەتى بويىچە بىر ھەپتە ياش خوتۇنلىرىنى ئۆزىدىن يىراق قىلدى. بۇ

جەرياندا ئانارقىز 3 — 4 كۈن ئارام ئالدى. پۇرسەتتىن پايدىلانغان ئاق كۆڭۈل لەيلىخان ھاجى ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىپ، ئانارقىزنىڭ يېنىغا كىردى. ئۇ، بۈگۈن كېچە دەرھال ئوردىدىن قېچىشنى ئانارقىزغا ئېيتىپ، يول راسخوتى ئۈچۈن تۆت سەر خاپيۇ① بىلەن بەش نان بېرىپ: «سىز بۇرۇنقى يەرلەردە تۇرماڭ، يىراق يەرلەرگە قېچىپ كېتىپ، جېنىڭىزنى قۇتقۇزۇڭ» دەپ چىقىپ كەتتى.

شۇ كېچىسى ئانارقىز ئوردا ئىچىدىن مېڭىپ، دەرۋازىغا كەلسە، دەرۋازىغا قۇلۇپ سېلىنقلىق تۇرغانلىقىنى كۆردى. بۇ يەردىن يېنىپ، ئارقا شەرقىي تامدىكى پەنجىرىدىن بىر ئامالLARنى قىلىپ سىقىلىپ چىقىپ كېتىپ بارسا، ھاراق ئىچكەن بىر چېرىككە يولۇقۇپ قالدى. چېرىك دەرھال كېلىپ ئانارقىزنى تونۇۋالدى. ئۇنىڭ ئانارقىزنى تونۇۋېلىشىدىكى سەۋەب شۇكى، ئانارقىز بىرىنچى قېتىم قاچقاندا، ئاختۇرۇشقا قاتناشقان ۋە مەرھۇم غازىۋاينىڭ ئۆيىدىن ئانارقىزنى تاپقانلار ئىچىدە بۇ چېرىكمۇ بار ئىدى. چېرىك ئانارقىزنى تۇتۇۋېلىپ، ۋارقىراپ ـ جارقىراپ، ئۇنى ئوردا دەرۋازىسىغا ئېلىپ كەلدى ـ دە، ئىچكىرىدىكىلەرنى تووۋلاپ دەرۋازىنى ئاچقۇزدى. شىجاڭ پانۇس كۆتۈرگەن ھالدا چىقىپ ئانارقىزنى ياندۇرۇپ كىردى ۋە ئەھۋالنى يېرىم كېچىدە ما تىتەيگە مەلۇم قىلدى. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ما تىتەي ئانارقىزنى كىشى كۆرمەيدىغان يەرگە تېرىك كۆمۈۋېتىشنى بۇيرۇق قىلدى. بىراق، شۇ كۈنى ما تىتەي يېنىدا قونغان فۇدى ما دارىن ئىسىملىك ئوتتۇرا

① خاپيۇ — قەشقەردە بېسىلغان پۇل.

ياشلىق بىر ئەرباب بولۇپ، ما تىتەي ئۇنىڭغا ئالاھىدە ھۆرمەت قىلاتتى. فۇدى ما دارىن بۇ ئەھۋالنى ئاڭلىغاندىن كېيىن: «ھەي ما تىتەي، بۇ ئىشىڭ خاتا. چۈنكى، ئانارقىز كىچىك بالا ئىكەن، ئەقلى كەم، سېنىڭ قەدرىڭنى بىلگۈدەك ئاڭ ئۇ قىزدا يوق. ئۇنى تېرىك كۆمۈۋېتىش سەن ئۈچۈن ياخشى ئەمەس. شۇڭا، ئانارقىزنى بىرقانچە كۈن ئۆز مەيلىگە قويۇپ ئاسراش لازىم ئەمەسمۇ؟» دېدى. بۇ مەسلىھەت ما تىتەينىڭ غەزىپىنى ياندۇردى. ئۇ، ئانارقىزنى ياتىقىغا قايتۇرۇپ قاتتىق نازارەت ئاستىغا ئېلىشنى بۇيرۇدى. ئانارقىزغا تىتەينىڭ خوتۇن - ئاياللىرى ۋە دەگسەيچىلىرى قاتتىق دەشنام، ھاقارەت سۆزلىرىنى ياغدۇردى. لەيلىخان ھاجىدىن باشقا ھېچ كىشى ئانارقىزغا ھېسداشلىق قىلمىدى. ئانارقىز كېچە - كۈندۈز يىغلاپ، يۈرەكلىرى سىقىلىش بىلەن ئۆتتى، ئەھۋالى كۈندىن- كۈنگە ناچارلىشىپ، بۇ زۇلمەتلىك كۈنلەردىن قاچان قۇتۇلارمەن دېگەن غەمكىن ئوي - خىيال بىلەن تۇردى.

ئانارقىزغا بۇ ئۆي بولدى بىر دوزاخ،
نازارەت ئاستىدا قويۇلدى تۇزاق.

قىلدى ئۆلۈمنى ئانارقىز تەلەپ،
قېچىشنىڭ يولى ئەمدى بەك ئۇزاق.

كېچەيۇكۈندۈز تەنە - دەشنام كۆپ،
يىغلىتار ئۇنى مەسخىرە - مازاق،

ئاسماقچى بولدى ئۆزىنى ئانار،
چىقمىدى خالىي يەر ، يا بىرەر قازناق.

زەھەر - زۇقۇمدۇر بۇندا يېگەن قەنت،
مەھكۇم ياشاشتىن ئۆلۈم ئەلاراق.

2

سارىخان ئانا يالغۇز بالىسى ئانارقىزدىن ھايات تۇرۇپ ئايرىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ قەيەرگە كەتكەنلىكىنى بىلەلمەي، سىغىنىش ئوت - پىراقىدا كېچە - كۈندۈز تولا يىغلاپ، سەۋدا (نېرۋا كېسەللىكى)گە مۇپتىلا بولدى. ئۇ، يۇرتتىن چىقىپ، چۆل- باياۋانلارنى كېزىپ: «جانىم بالام بارمۇسەن، جانىم ئانارىم قايدىسەن؟» دەپ يىغلاپ نالە - پەرياد قىلدى، بارا - بارا ئۆزىچە تولا سۆزلەيدىغان ، قوشاق توقۇپ يىغلايدىغان بولۇپ قالدى.

قايدىن تاپۇرمەن جانىم ئانارىم،
نە بولدى ھالىڭ كۆزى خۇمارىم.

سەندىن ئايرىلىپ چۈشتى جۇدالىق،
ئەي مېھرىبانىم، جان غەمگۇزارىم .

ھىجرىڭ پىراقى ئۆرتەر جېنىمنى،
غۇنچە ئاچمىغان ئەي گۈل باھارىم.

دەردىڭدە تارتتىم بىر يىل ئەلەمنى،
يوقتۇر بۇنىڭغا سەبرۇقارارىم.

يولۇڭغا تەلمۈرۈپ مەن كېچە ـ كۈندۈز،
كۆزۈم تېشىلدى ئەي كۆز قاراقىم.

مىسكىن تېنىمگە ئەردىڭ ھالاۋەت،
سەن قايدا بولدۇڭ ئەي يادىكارىم.

سەنسىز جاھاندا غۇربەت بىلەن خار،
بولدۇم رەپىقسىز، يوق ئېتىبارىم.

قايدىن تاپارمەن باسقان ئىزىڭنى،
شۇل يەردە ئۆلسەم، كۆمسە مازارىم.

ئىزدەپ يۈرۈرمەن قايدا ھاياتىڭ،
يالغۇز قوزامسەن، ۋاي خاكسارىم.

كەتتىڭمۇ ياكى دۇنيا يۈزىدىن،
جانىم ئانارقىز سەن تاجدارىم.

بولماس جاھاندا ھېچكىم مىنىڭدەك،
يادىم سىنىڭدە بۇ ئاھۇزارىم.

خۇنۇڭغا زامىن بولسا بالاخور،
ئالغاي جېنىمنى ھەق، بىرەي بارىم.

داداڭ غېرىبمۇ قەيەردە ئۆلگەن،
ۋاي بەختىۋاي سەن، ۋاي روزىگارىم.

يەتتىنچى باب ئانارقىزنىڭ ما تىتەي ئوردىسىدىن ئۈچىنچى قېتىم قېچىپ، ئۆزىنى دەرياغا تاشلاپ ئۆلگەنلىكى ۋە ئانىسى سارىخان قىزنىڭ قەبرىسىدە جان ئۈزگەنلىكىنىڭ بايانى

1

ئانارقىز غەمكىن، سولغۇن چىراي، ھەسرەتلىك كۈن ئۆتكۈزۈۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، لەيلىخان ھاجى ئانارقىزنىڭ يېنىغا كىرىپ ئولتۇرۇپ: «قىزىم، كۆپ رىيازەت، جاپا - مۇشەققەتلىك ئىشلار بېشىڭىزدىن ئۆتتى. سىزگە مەن بىر نىجاتلىق يولىنى تاپىمەن» دېدى. ئانارقىز لەيلىخان ھاجىنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ يىغلاپ: «سىزنىڭ ياخشىلىقىڭىزنى بۇ دۇنيادا ياندۇرالمىسام، ئۇ دۇنيادا ياندۇرىمەن» دەپ يۈرەكنى ئېزىدىغان روھىي ھالەتتە لەيلىخان ھاجىنى قۇچاقلىۋالدى. ئۇ، لەيلىخان ھاجىنىڭ سۆزىدىن ئۆزىگە تەسەللى تاپتى.

ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتۈپ، تۆتىنچى كۈنى ما تىتەي يېڭىشەھەر تىتەي يامۇلىغا بىر ئىش بىلەن كىرىپ كەتتى. لەيلىخان ھاجى بۇ ئاسانغا چۈشمەيدىغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، شۇ كۈنى كەچقۇرۇن ئانارقىزنىڭ يېنىغا كىردى. قىسقىچە ئەھۋال سوراپ بولغاندىن كېيىن:

— ئانارقىزىم، سىزگە قېچىش پۇرسىتى كەلدى، بۈگۈن كېچىدە بۇ يەردىن چىقىپ كېتىپ، جاڭگال تەرەپكە تېز قېچىڭ. شۇ يەردە بىرەر رەھىمدىل كىشى يولۇقۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس، ئاندىن سىز ئۆز يۇرتىڭىزغا بېرىپ، ئانىڭىز بىلەن دىدارلىشىپ،خەيرلىشىپ، مەخپىي ھالدا كىشىگە كۆرۈنمەي ئاقسۇ تەۋەسىگە ئۆتۈپ كېتىڭ، — دەپ ئانارقىزنىڭ قولىغا بەش سەر تەڭگە، بەش نان بېرىپ،— بۇ سىزگە يوللۇقۇم بولسۇن، — دېدى — دە، ئۇنى ئوردا ئىشىكىدىن چىقىرىپ قاچۇرۇۋەتتى. ئۇنىڭ قاچقانلىقىنى ھېچ كىشى تۇيماي قالدى.

ئانارقىز شۇ قاچقىنىچە سوخونىڭ جەنۇبىدىكى قومۇشلۇق ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئانارقىزغا ھەمدەم بولىدىغان ھېچ كىشى يوق، قومۇشلۇقتا ماڭار يولىنى تاپالماستىن سەرگەردان بولۇپ تۇرغان چاغدا، ما تىتەينىڭ قوۋي - كاللىرىنى باقىدىغان پادىچىلارنىڭ ئىتلىرىنىڭ قاۋىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئانارقىز دەرھال قومۇشلۇقنىڭ شەرقىي تەرىپىگە قاراپ مېڭىپ، تاكى تاڭ ئاتقۇچە ئىكەنلىك جاڭگالدا يۈرۈپ، ئەتىسى جاڭگالدا كىشى كۆرۈپ قالمىسۇن دەپ قومۇشلۇق ئىچىدە ياتتى. شۇ ھالدا ئانارقىز ئىككى كېچە - كۈندۈز قومۇشلۇق ئىچىدە نۇردى. ئۈچىنچى كۈنى كېچىسى قاتتىق بوران چىقىپ، يۈز - كۆزلىرىگە قۇم - تۇپراق كىرىپ، نازۇك جىسمى ۋە ھەممە ئەزاسى قۇم - ئەخلەتلەرگە كۆمۈلۈپ، گۈل يۈزى قومۇش ياپرىقىدەك سارغىيىپ كەتتى.

بۇ قىز ياتىدۇ غەمدە،
قومۇش ئارىسى نەمدە.

سۆزلەشكىلى ھەمدەم يوق،
قايغۇ بىلەن ماتەمدە.

بىچارە ئانارقىز قومۇشلۇق ئىچىدە غەمدە يېتىپ، ئۈچىنچى كۈنى كۈندۈزدە ئادەملەرنىڭ سۆزلەشكەن ئاۋازىنى ئاڭلىدى. بۇ سۆزلىشىۋاتقان كىشىلەر تازغۇندىن قومۇش ئورۇغلى كەلگەن دېھقانلار بولۇپ، ئۇلار تۆۋەندىكىچە مەزمۇندا سۆزلىشىۋاتاتتى:« ما تىتەيىنىڭ كىچىك خوتۇنى قېچىپ كەتكىلى ئۈچ كۈن بولۇپتۇ. ما تىتەي ئىلان چىقىرىپتىمىش، ھەرقانداق كىشى ما تىتەيىنىڭ كىچىك خوتۇننى تېپىپ بەرسە مەنسەپ بېرىمىش. كىمدەكىم بولسۇن، بۇ ئايالنى ئۆيىدە يوشۇرۇپ قويسا ياكى كۆرۈپ خەۋەر قىلمىسا، ئۇنداق كىشىلەر ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنارمىش، بارلىق مال - مۈلكى پادىشاھلىق مۈلكىگە ئايلاندۇرۇلارمىش. بۇنىڭ ئۈچۈن بارلىق چېرىك باشلىقى، شىجاڭلار، بەگ، مىراب، بەنتۇر، خانتۇر بىرلىكتە تامامىي يۇزبېشىلەرنى ئەگەشتۈرۈپ، بارلىق يېزا - سەھرالارنى ئاختۇرۇپ، ما تىتەيىنىڭ بۇيرۇقىنى بازارمۇبازار جاكارلاپ يۈرۈپتۇ. بۇ جاكارنى ئاڭلىغان قىسمەن قارا كۆڭۈل كىشىلەر ما تىتەيىنىڭ قاچقان خوتۇننى تېپىپ مەنسەپكە ئېرىشىمىز دەپ يۇرتمۇيۇرت ئات چاپتۇرۇپ يۈرۈپتۇ». ئانارقىز قومۇشلۇق ئىچىدە تۇرۇپ بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، قازاغا رىزا بولۇپ، ھاياتىدىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپ، بۇ دۇنيانى ئۆزىگە زىندان دەپ بىلدى.

ما تىتەي يېگىشەھەر نىتەي يامۇلىدا ئىش بېجىرىپ تۇرغان ھالەتتە، ئانارقىزنىڭ ئوردىدىن قېچىپ كەتكەنلىك خەۋىرىنى ئاڭلاپ ناھايىتى قاتتىق ئاچچىقلاپ، سوخودىكى

ئوردىدا تۇرۇۋاتقان بىرقانچە دەڭسەيچى، كۆزەتچىلەرنى، قىسمەن چېرىك باشلىقلىرىنى ئىشكەل بىلەن قاماققا ھۆكۈم قىلغان ۋە ئانارقىزنى تېپىش ھەققىدە بۇيرۇق چىقارغان ئىدى.

بىچارە ئانارقىز قومۇشچىلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ھاياتىدىن كېچىپ غەم بىلەن بۇ كۈننى ئۆتكۈزدى. كەچ كىرىپ خۇپتەن نامىزى ۋاقتىدا ئاسماندىكى تولۇن ئاي نۇرى پۈتۈن جاھانغا يورۇتقان پەيتتە، ئانارقىز بىچارە بۇ دۇنيا بىلەن ۋىدالىشىپ، غېرىب ئانىسى بىلەن مەڭگۈلۈككە ئايرىلىش جۇدالىق ھەسرىتى بىلەن ئاسماندىكى ئايغا قاراپ مۇنداق دېدى: «ئەي ئاي، سەن مېنىڭ غېرىب ئانام بار ئۆينىڭ ئۆگزىسىگە نۇرۇڭنى چاچقىن، مەن غېرىب ناتىۋان ئانارقىزدىن جاپاكەشتە بولغان، جۇدالىق ئەلەملىرى بىلەن خۇن - زەرداپ يۇتقان يالغۇز ئانام سارىخانغا سالام يەتكۈز. مەن بۇ دۇنيادىن ئۇ دۇنياغا كەتتىم. ئانام مېنىڭ روھىمغا دۇئا قىلسۇن. ۋاي ئانام سارىخان، مەن سەندىن ئايرىلدىم، سەن مەندىن ئايرىلدىڭ. مەرھۇم دادام بەختىۋاي، سەنمۇ غېرىبلىق، جاپا - ئەلەم بىلەن جۇدالىق تېغىدا ۋاپات بولدۇڭ. مەنمۇ ئەمدى جۇدالىق باياۋانىدا جۇدالىق ھادىسىسى بىلەن ئەجەل دەرياسىغا غەرق بولدۇم. ئاھ، قېنى مېنىڭ مېھرىبان ئانام! قېنى مېنىڭ غېرىب دادام! ئۇلار گۇۋاھ بولۇپ مېنىڭ تارتقان ئەلەملىرىمنى كۆرسە ئىدى، قانچىلىك ئازابلىق ئەھۋالنى كۆرگەن بولاتتى. ئاھ ، ئۇلار بۇ ئەلەملىرىمنى كۆرگەندىن كۆرمىگىنى ياخشىراق».

ئانارقىز شۇنداق دېگىنىچە، قومۇشلۇقنىڭ جەنۇبىنى كېسىپ ئۆتىدىغان خانئېرىق دەرياسى بويىغا قاراپ قويۇندەك تېز يۈگۈرۈپ كەتتى. ئانارقىز دەريا بويىغا كېلىپ، ئۆزىگە

يۇزلەنگەن بالادىن ئۆلۈمنى ياخشى كۆرۈپ، پىغان - ھەسرەت بىلەن يىغلاپ: «ئاھ، يالغۇز ئانام! — دەپ ئانىسى بار تەرەپكە قاراپ تەلمۈرگەن ھالدا، — سېنى خۇداغا تاپشۇردۇم» دېدى - دە، قاتتىق بىر ئاھ - ھەسرەت بىلەن پاك تېنىنى خانئېرىق دەرياسىغا سىيرىلدۇرۇپ قويۇپ بەردى.

بۇ ۋاقىت كۈزنىڭ ئاخىرلاشقان ۋاقتى، يەنى 12- ئاينىڭ بېشى بولۇپ، دەريا سۇلىرى قار - مۇز بىلەن ئارىلىشىپ ئېقىپ تۇرغان كۈنلەر ئىدى. يېزا - قىشلاقلار كۆككە تۇتىدىغان سۇلىرىنى دەرياغا قويۇپ بېرىدىغان ۋاقىت بولغاچقا، دەريادا سۇ ناھايىتى كۆپ ئىدى. ئانارقىز دەرياغا چۈشۈش بىلەن ئۇنىڭ تېنىنى قار - مۇزلار يۆگەپ يۇتۇپ ئېلىپ كەتتى. بۇ دەھشەتلىك ۋەقەگە گۇۋاھ بولغۇچى ئۇچار قۇشلار دەريا بويلاپ قانات قېقىپ، تۈرلۈك ئاۋازلار بىلەن سايرىشىپ، ئانارقىزغا ماتەمدە بولدى. بۇ يەرگە قومۇش ئۇرۇش ئۈچۈن كېلىپ، قومۇشلۇقتا قونۇپ قومۇش ئورىدىغان دېھقانلار ئۇچار قۇشلارنىڭ كېچىدىكى غەلىتە ھەرىكەتلىرىگە قاراپ، بىر خىل قورقۇنچلۇق ۋەقەنىڭ سادىر بولغانلىقىنى ھېس قىلىشتى.

بولدى ئاجايىپ سۈرلۈك قومۇشلۇق،
قاتتىق سادالار ھەم قورقۇنچلۇق.

جاڭگالدا تىترەر قومۇش، چېقىنداق ①،
بۇلۇتلۇق كۆكتىن چۈشمەس يورۇقلۇق.

① چېقىنداق — بىر خىل ئۆسۈملۈك

بۇ دەشت - باياۋان تولغان ساداغا،
تورغاي، قىرغاۋۇل پەريادى كۈچلۈك.

توغراق بېشىدا قىقاسۇ پەرياد،
چۈغۈندەك، پاختەك، قارغا، ھۇۋقۇشلۇق.

دەريا سۈيىمۇ ئۆركەشلىگەن ھال،
جاڭگال - باياۋان ماتەم تۇتۇشلۇق.

جاڭگالدا تۇرغان كالا ۋە قويلار،
سەكرەپ ۋە ئىرغاپ مۆ دەپ بىھوشلۇق.

جاڭگالدا قونغان قومۇشچى دېھقان،
قورقۇنچىدىن يوق كۆزى يۇمۇشلۇق.

بۇنداقمۇ ۋەقە بولمىغاندۇر ھېچ،
بۇ سىر ھېچكىمگە بولماس ئۇقۇشلۇق.

كەتتى جاھاندىن ئەپسۇس ئانارقىز،
دەريا بويىدا ماتەم تۇتۇشلۇق.

2

ما تىتەينىڭ جاللاتلىرى ئانارقىزنى ئىزدەپ ھېچقانداق يەردىن تاپالماي، بىرقانچىلىغان بىگۇناھ ئادەملەرنى گۇمان بىلەن

تۇتۇپ قاماپ قويدى. ئانارقىزنى تاپالمىغىنىغا ئاچچىقلىنىپ ناھايىتى چىچىلغان ما تىتەي بۇ ئىشنى ناھايىتى مەخپىي تۇتتى. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، بىرىنچىدىن قەشقەردىكى ئىككى خارجى كونسۇل (سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلى بىلەن ئەنگلىيە كونسۇلى) دىن نومۇس قىلدى؛ ئىككىنچىدىن ما تىتەيگە قارشى كىشىلەر ئانارقىزنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ بېرىپ، ياڭ زېڭشىن ئالدىدا مېنى ئەيىبلەپ ئۇسال قىلارمۇ دېگەن ئەندىشىدە بولدى.

مەرھۇم پاك جىسىملىق، ساپ كۆڭۈل ئانارقىزنىڭ جەسىتىنى خانئېرىق دەرياسىنىڭ سۈيى ئېقىتىپ، دەريانىڭ ئايىغىدىكى «شاۋاز كۆۋرۈكى» نىڭ قوزۇقلىرىغا چىرماشتۇرۇپ قويغان ئىدى. ئارىدا 2 — 3 ئاي ئۆتۈپ ھاۋا ئىسسىدى. جاھان سېرىق ئاپتاپ بولۇپ، دەريادىكى مۇزلار ئېرىپ، سۇلار ئۆز ھالى بىلەن ئېقىشقا باشلىغان مەزگىلدە ياپچان، يېڭىسارلىق يولۇچىلار كۆۋرۈك ئۈستىدىن ئۆتۈۋېتىپ، بىر ئايالنىڭ قوزۇققا چىرمىشىپ قالغان جەسىتىنى كۆرۈپ قالدى. بۇ جەسەتنىڭ چاچلىرى سۇدا لەرزان يەلپۈنۈپ، دەريانىڭ قىرغاقلىرىغا ئۈنگەن قىياق مايسىسىدەك لەيلەپ تۇراتتى. بىرنەچچەيلەن كۆۋرۈك ئاستىغا چۈشۈپ، جەسەتنى قوزۇقتىن ئاجرىتىپ ئېلىپ، كۆتۈرۈپ قىرغاققا چىقىپ قارىغۇدەك بولسا، بىر جۇۋان بالا ئىكەن. بۇنى كۆرگەن يولۇچىلار ئىچ ئاغرىتىپ: «بۇ كىمدۇ؟» دەپ تونۇيالماي ھەيران بولۇشتى.

قاراپ باقسا تولۇن ئايدەك قىز يېتىپتۇ،
ئۆزى نازۇك ، قىزىلگۈلدەك يۈز يېتىپتۇ.

ۋۇجۇدىدا دەرد ـ ئەلەمنىڭ زەخمىتى كۆپ،
سۇزۇك بەدەن، قارا قاشۇكۆز يېتىپتۇ.

قوزۇققا چىرمىشىپتۇ بۇ ھۆرى تەلئەت،
ئۇنىڭ جىسمىنى ئوراپ مۇز يېتىپتۇ.

بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تاپقان مۇشۇ ئەتراپتىكى دېھقانلار كېلىپ، جەسەتنىڭ كىيىملىرى بىرئاز ئازادە تۇرغان ھالەتنى كۆرۈپ، يۈزبېشى، بەگلەرگە مەلۇم قىلىشتى. تازغۇنلۇق نىياز-بەگ كېلىپ كۆرۈپ ۋە پەم ـ پاراسەت بىلەن سېزىپ: « بۇ، ما تىتەينىڭ قاچقان خوتۇنى بولسا كېرەك» دەپ فەن لۇگگەنگە مەلۇم قىلدى. فەن لۇگگەن كېلىپ ئانارقىزنى تونۇپ، ما تىتەيگە خەۋەر قىلدى. ما تىتەي ئەھۋالنى ئۇقۇپ نومۇس قىلىپ، مەرھۇمە ئانارقىزنىڭ جەسىتىنى «شاۋاز كۆۋرۈكى»نىڭ شىمالىدىكى «جاگگال مازار» غا دەپنە قىلدۇرۇپ: «بۇ ھەقتە گەپ ـ سۆز تارقاتقانلارنى ئاڭلىسام، تۇتۇپ تىلىنى كېسىمەن» دەپ بەگ، يۈزبېشىلەرگە قاتتىق تاپشۇرۇق قىلدى.

3

مەرھۇمە ئانارقىزنىڭ جەسىتىنى كۆرگەن ۋە ئۇنى سۇدىن چىقىرىپ ئالغان يولۇچىلارنىڭ قىسمەنلىرى يېڭىسارلىق ئىدى. ئۇلار يېڭىسارغا قايتقاندىن كېيىن، «شاۋاز كۆۋرۈكى»دە تېپىلغان جەسەت ۋەقەسىنى كىشىلەرگە سۆزلەپ تارقىتىۋەت-تى. بۇ خەۋەر قۇلاقتىن ـ قۇلاققا ئاڭلاندى.

سارىخان بىچارە ئانارقىزنىڭ ۋاپات بولغان خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، نالە - پەرياد قىلىپ يىغلىغانچە يۇرتىدىن چىقىپ پىيادە مېڭىپ «شاۋاز كۆۋرۈكى»گە يېتىپ كەلدى. بۇ جايدا كىشىلەردىن سۈرۈشتۈرۈپ ۋە ئەھۋالنى ئۇقۇپ، يىغلىغانچە ئۆزىنى كاچاتلاپ پەرياد قىلىپ، مەرھۇمە ئانارقىز دەپنە قىلىنغان «جاڭگال مازار»غا يېتىپ كەلدى. ئۇ، ئانارقىزنىڭ قەبرىسىنى قۇچاقلاپ پەرياد كۆتۈرۈپ، گاھى ھوشىدىن كېتىپ، گاھى ھوشىغا كېلىپ، بىرقانچە كۈن قەبرىستانلىقتا ياتتى. سارىخاننىڭ بۇ ھالىدىن شۇ ئەتراپتا ئولتۇرۇشلۇق كىشىلەر بىخەۋەر ئىدى. مازار ئارىلاپ ئۆتكەن قىسمەن يولۇچىلار سارىخانغا نان - پان بېرىشتى. بۇ جەرياندا سارىخاننىڭ تېنى زەئىپلىشىپ كەتتى.

بىر كېچىسى سارىخان قىزنىڭ قەبرىسىگە يۆلىنىپ ئۇيقۇغا كېتىپ، چۈشىدە ئانارقىزنى كۆردى. ئانارقىزنىڭ ھۆسن - جامالى ناھايىتى گۈزەل، چاچلىرى بېلىگە چۈشكەن، قولىدا بىر دەستە گۈل بار، ئۇ ئانىسى سارىخانغا قاراپ: «ھەي ئانا، سېنى تولا سېغىندىم. مەن يولۇڭغا ئىنتىزار، سەن پاتراق يېنىمغا كەل» دەپلا غايىب بولدى. سارىخان بۇ چۈشنى كۆرۈپ ئويغىنىپ، يۈرەك - باغرى ئېرىپ سۇ بولدى، ئۆزى دەرمانسىزلىنىپ ئورنىدىن تۇرالماي قەبرىستانلىقتا يېتىپ قالدى.

تاڭ ئېتىشى بىلەن بىر جۈپ ئەر - ئايال قەبرىستانلىققا كېلىپ، قۇرئان - تىلاۋەت قىلىپ دۇئا ياندۇرغاندىن كېيىن، بىر ئايالنىڭ قەبرىگە يۆلىنىپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭدىن ئەھۋال سورىدى. سارىخان بولغان ۋەقەلەرنى قىسقىچە سۆزلەپ كېلىپ، بۇگۈن كۆرگەن چۈشنى ئۇلارغا

ئېيتىپ بەرگەندىن كېيىن، ئاغزىدىن لەختە - لەختە قان كېلىپ، ئانارقىزنىڭ قەبرىسىگە بېشىنى قويۇپ جان ئۈزدى. بۇ ھالنى كۆرگەن ئەر - ئايال دەرھال يۇرتقا خەۋەر قىلدى. جامائەت يىغىلىپ، سارىخاننى يۇيۇپ - تاراپ ۋە نامىزىنى چۈشۈرۈپ، مەرھۇمە ئانارقىزنىڭ قەبرىسى يېنىغا دەپنە قىلدى. بۇ ئانا - بالا ئىككى دەردمەن قوش قەبرە ئىچىدە مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتتى.

ئاخىرقى سۆز

دەريا سۈيىگە پاك تېنىنى ئېتىپ، ھەسرەتلىك ھاياتىنى ھەقىقىي مۇھەببەت ئۈچۈن بېغىشلاپ، فېئوداللىق جەمئىيەتتىكى قىز - ئاياللارنى خارلايدىغان يۇقىرى تەبىقە زالىم مۇستەبىتلەرگە قارشى ئۆز ھاياتىنى قۇربان قىلىش ئارقىلىق ئىسيانكارلىق روھىنى ئىپادىلىگەن، ھەقىقەت يولىدا قۇربان بولغۇچى قىزلاردىن قەشقەر ۋىلايىتىدە ئىككى نەپەر ۋاپادار، پاك روھلۇق ئىنسان ئۆتكەن. ئۇنىڭ بىرسى، يېڭىشەھەر ناھىيە بايتوقايدىن چىققان رابىيە ئۆز سۆيگىنى سەيدىنگە ۋاپادارلىقى بىلەن ئۆزىنى تەلۋىچۇك دەرياسىغا تاشلاپ، ۋاپا يولىدا ۋاپات بولغان ئىدى. بۇ ۋەقە ئۆتمۈشتە ئابدۇرېھىم نىزارى قەلىمىنىڭ سايرىشى بىلەن يېزىلغان ۋە سەھنىلەشتۈرۈلگەن . ئىككىنچىسى، مانا بۇ ئانارقىزنىڭ پاجىئەسى بولۇپ، رابىيە - سەيدىن بىلەن ئانارخان پاجىئەسى بىر - بىرىدىن قېلىشمايدىغان ھەسرەتلىك، يادىكارلىق ھېكايىلاردۇر.

ئانارقىزنى ئالداپ، ما تىتەيگە سوۋغا قىلغان ھېلىقى يېڭىسارلىق بەگ ئۇزاق ئۆتمەي پارالىچ كېسەللىكىگە مۇپتىلا بولۇپ، بىرقانچە يىل داۋالىنىپمۇ ساقىيالماي، خارلىق تارتىپ ئۆلدى. بۇ مۇناپىق بەگنىڭ جەسىتىگە يۇرت ئەھلى لەنەت -

نەپرەت بىلەن قاراپ، ئۇنىڭ ھايات ۋاقتىدا خەلققە سالغان زۇلۇملىرىنى بىرمۇبىر ئەسلەشتى.

ئانارقىزنى مەجبۇرىي تۇتۇپ تۆھپىگە،
سولاپ بەردى مەلئۇن تاۋار كۆرپىگە.

ئانارقىز قىساسى بۇ مەلئۇنغا ھەق،
لەنەت قىلدى ئۇنىڭغا جىمىكى خەلق.

مەرھۇمە ئانارقىز ئۆزىنى تاشلىغان دەريا بويىدىكى قومۇشلۇقتا بەش كۈن يېتىپ - قوپۇپ قومۇش ئورۇغان تازغۇن يېزا تار ئازاقلىق قەيسەر، ئۆستەڭبويىلىق سەلەي بوۋاي ئاشۇ كېچىدە يۈز بەرگەن پاجىئەنى كۆرگەن بولسىمۇ، ھېچبىر ئىلاجىنى قىلالمىغان. ئۇلار بۇ سىرنى ھېچ كىشىگە دېمەي ، تاكى ما تىتەي ئۆلگەندىن كېيىن باشقىلارغا سۆزلەپ بەرگەن.

بۇ ۋەقەدىن 11 ئاي ئۆتكەندە، ما تىتەيگە ئۆلۈم بوھرانى يۈزلەندى. ما تىتەي ياڭ زېڭشىنغا بويسۇنماي، چەت ئەل كۈچلىرىنىڭ كۈشكۈرتىشى بىلەن قەشقەردە ئۆزى بەگ - ئۆزى خان بولۇۋالغان ئىدى. ئەينى چاغدىكى قەشقەر ۋالىيسى جۇرۇيچى بىلەن قەشقەر كونىشەھەر ئامبىلى ما شاۋۋۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا قاتتىق زىددىيەت بولغاچقا، ما تىتەي بۇ ئەھۋالنى ياڭ زېڭشىنغا مەلۇم قىلمايلا، ئۇلارنىڭ ئەمىلىنى ئېلىپ تاشلاپ، تامغىسىنى تارتىۋېلىپ، قەشقەردىن ھەيدەپ چىقارغان. ياڭ زېڭشىن بۇ ئەھۋالنى ئۇققان بولسىمۇ، لېكىن ما تىتەيگە گېپىنى ئۆتكۈزەلمەي، ئىلاجىسىز ھالدا جۇرۇيچىنى

ئاقسۇنىڭ ۋالىيسى، ما شاۋۋونى ئۇچتۇرپان ئامبىلى قىلىپ تەيىنلىگەن.

ياڭ زېڭشىن بىر مەزگىلدىن كېيىن، ما تىتەيىنى يوقىتىش ئۈچۈن، ئۇچتۇرپان ئامبىلى ما شاۋۋوغا مەخپىي بۇيرۇق بېرىپ، ئۇنى قوراللاندۇرۇپ، قەشقەرگە ھۇجۇم قىلدۇرغان. ما شاۋۋۇ 1924- يىل 5- ئاينىڭ 7- كۈنى ما تىتەيىنى تۇتۇپ ئۆلۈم جازاسى بېرىپ ئىجرا قىلغان. ما تىتەيىنىڭ جەسىتىگە 18 پاي ئوق ئېتىلىپ، بىرقانچە كۈن دارغا ئېسىلغان. ئۇنىڭ توپلىغان بارلىق مال - مۈلكى مۇسادىرە قىلىنىپ، ۋەيران بولغان.

قىلاي پاش ئەمدى ما تىتەي دېگەن زالىمنى، مەككارنى،
قىلىپ يالغان مۇسۇلمانلىق، يوقاتقان ئۇ نومۇس - ئارنى.

ھۆكۈم سۈرگەن ئىدى ئون يىل بولۇپ پىرئەۋن① كەبى ياۋۇز،
يالاپ قەشقەر ۋىلايەتنى، يەنە ھەم تويمىغان قارنى.

دىيار ئەھلى كۆرمىگەن ھېچ مۇنداق شەرمەندە ئۇنسۇرنى،
قۇلاق ھەم ئىشىتمىگەن ئالەمدە مۇنچە زۇلۇم بارنى.

ھاشارغا تۇتۇلۇپ پۇقرا ياغاچ - تاشنى يۇدۇپ ھارماي،
توشۇپ سوخوغا يول ئالغان كېچىپ يامغۇر بىلەن قارنى.

ئېرىق - ئۆستەڭ ئېلىپ سايدىن تۈگۈرمەن - سوقىلار چۆرۈپ،
تىتەيگە ئىشلىگەن كۈن - تۈن توسۇپ ئۆستەڭ بىلەن يارنى.

① پىرئەۋن — مىسىردا ئۆتكەن پادىشاھ.

تولا ئالۋان كېلىپ پۇقرا تۇرالماي ئۆيىدە بىر كۈن،
قېچىپ تاغۇباياۋانغا، ماكان قىلغان يوچۇن غارنى.

تىتەيىنىڭ نامىغا ئۆتكەن ھېسابسىز يەر - زېمىن، ئۆي-جاي،
كۈمۈش - ئالتۇنغا تولدۇرغان سېلىپ بىرقانچە ئامبارنى.

كىشىنىڭ بىر چىرايلىق خاتۇنى، يا قىزىنى كۆرسە،
ھايا قىلماي «ماڭا بەر» دەپ ئەۋەتكەن غالچا - ھەمكارنى.

قارا لاينى «ئېسىل موم» دەپ ھۈنەرۋەنگە سېتىپ زورلاپ،
ئامانلىق بەرمىگەن قاچ - قاچ قىلىپ ھەر ھەپتە بازارنى.

زۇلۇم دەستىدە پۇقرالار ئېتىلغان، گۈندىغا چۈشكەن،
كىشەن - زەنجىرگە بەنت بولۇپ گۇناھسىز يىگەن ئازارنى.

كېسەل چاپلاشسا بۇ جانغا شەھەر - سەھرادا دوختۇر يوق،
كۆرۈڭلار ھەر تاماندا ئاۋۇغان قەبرىنى، مازارنى.

جاھالەت بىرلە تولغان يۇرت، مائارىپتىن ئەسەر يوقتۇر،
ئوغۇل ياشلار كەسىپ ئەتكەن نەشە، ئەپيۇننى، قىمارنى.

مانا ئاخىر بۇ پەلىد ئىتنىڭ پەيمانى تولۇپ تاشتى،
ئەجەل ئوقى كېلىپ تەگدى، ئاڭا تىكلەپ ئېگىز دارنى .

书中主要记述马提台对喀什各族人民的压迫以及他强娶英吉沙县女性阿娜尔汉，但她不愿意当马提台的妻子而跳河自绝的历史悲剧。

مەسئۇل مۇھەررىرى: **غولام ئەبەيدۇللا**
مەسئۇل كوررېكتورى: **ئايشەم ئابدۇۋەلى**
ئۇقۇپ تەكشۈرگۈچى: **باقىھاجى تەۋەككۇل**

ما تىنتەي ۋە ئانارقىز پاجىئەسى

ئاپتورى: **ئىمىرھۈسەيىن قازىھاجىم**
نەشرگە تەييارلىغۇچى: **ئابدۇرېھىم ھاشىم**

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشرقىلىپ تارقاتتى
(قەشقەر شەھىرى تاربوغۇز يولى 14- قورۇ، پوچتا نومۇرى:84400)
جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى ساتىدۇ
«قەشقەر گېزىتى» باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى:1092×787م م 32 / 1 باسما تاۋىقى: 2·125
2002- يىل 10- ئاي 1- نەشرى2002- يىل 10- ئاي 1- بېسىلىشى
تىراژى: 3270 —1

ISBN7 — 5373 — 1057 — 2 / I·282
باھاسى: 4·50 يۈەن

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: مەخمۇتجان تۇردى

ISBN 7-5373-1057-2
9 787537 310574 >

ISBN 7—5373—1057—2
I.282 (民文) 定价: 4. 50 元

www.birhon.com
برهون بلىم ئامبىرى